

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
Studij antropologije

ANTROPOLOGIJA PUTOVANJA
Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Emil Heršak

Studentica: Nives Radman

Zagreb, lipanj 2019.

Sadržaj

	Sažetak.....	3
1.	Uvod.....	5
2.	Migracije.....	8
3.	Prvi putnici.....	20
4.	Turizam.....	29
4.1.	Tko su turisti i zašto putuju?.....	34
4.2.	Utjecaj turizma na identitete i ponašanje turista i domaćina.....	39
4.3.	Negativne i pozitivne strane turizma.....	42
4.4.	Oblici turizma.....	44
4.5.	Kamo ide turizam?.....	49
5.	Zaključak.....	51
6.	Popis priloga.....	53
7.	Literatura.....	54

Sažetak

Rad sagledava ljudsko kretanje kroz povijest, počevši od najranijih čovjekovih migracija do suvremenih oblika turizma. Uvodni dio donosi neke opće pojmove i objašnjenja. U drugom poglavlju iznosi se kratak pregled čovjekovih najranijih seoba te vrsta i uzroka modernih migracija. Treći dio odnosi se na prve putnike – trgovce, hodočasnike, istraživače i ostale. Oni se smatraju pretečama turista u današnjem smislu riječi. U ovom poglavlju prati se razvoj putovanja kroz povijest. Četvrto poglavlje bavi se turizmom. U njemu se opisuju razvoj turizma i njegovi počeci, definira se što je turizam i tko su turisti, raspravlja se o motivima turista, utjecaju turizma te njegovim pozitivnim i negativnim učincima na okolinu i ljude. Zaključna razmatranja donose neke zamisli za razvoj održivih oblika turizma i oblikovanje novih generacija turista.

Ključne riječi: turizam, migracije, putovanja, putnici, turisti, ekologija, mobilnost

Sommario

L'oggetto della tesi è la storia dello spostamento umano, dalle prime migrazioni alle forme moderne di turismo. Nell'introduzione si espongono alcune nozioni generali e spiegazioni. Nel secondo capitolo si presenta una breve panoramica delle prime migrazioni umane e dei tipi e delle cause delle migrazioni moderne. Nel terzo capitolo si parla dei primi viaggiatori, ossia commercianti, pellegrini, esploratori ed altri, i quali sono considerati i precursori dei turisti nel senso odierno della parola. In questo capitolo si descrive lo sviluppo storico del viaggio. Il quarto capitolo si occupa del turismo, vi si spiega lo sviluppo del turismo e i suoi inizi, si definisce il concetto del turismo e dei turisti, si analizzano i motivi dei turisti, l'impatto del turismo e i suoi effetti positivi e negativi sull'ambiente e sugli esseri umani. Nelle considerazioni conclusive si propongono alcune riflessioni mirate allo sviluppo del turismo sostenibile e alla formazione delle nuove generazioni di turisti.

Parole chiave: turismo, migrazioni, viaggi, viaggiatori, turisti, ecologia, mobilità.

Résumé

La thèse examine l'histoire du mouvement humain des premières migrations aux formes modernes de tourisme. L'introduction contient plusieurs notions générales ainsi que leurs explications. Le deuxième chapitre présente un bref aperçu des premières migrations humaines et également les types et causes des migrations modernes. Le troisième chapitre se réfère aux premiers voyageurs (commerçants, pèlerins, explorateurs et autres) qui sont considérés comme les précurseurs des touristes au sens moderne du terme. Ce chapitre décrit l'évolution historique du voyage. Le quatrième chapitre traite du tourisme. Il explique le développement du tourisme et ses débuts, définit le tourisme et les touristes, traite des motivations des touristes, de l'impact du tourisme et de ses effets positifs et négatifs sur l'environnement et les habitants. En conclusion, les idées pour le développement du tourisme durable et les nouvelles générations de touristes sont présentées.

Mots-clés: tourisme, migrations, voyages, voyageurs, touristes, écologie, mobilité.

1. Uvod

U fizici, kretanje je definirano kao promjena položaja tijela u prostoru tijekom vremena. Ljudska vrsta oduvijek je bila u pokretu, na putu; od prvih lovačko-sakupljačkih zajednica čije je kretanje bilo odgovor na vlastite potrebe i vanjske podražaje, te katkad brzih seoba zbog sukoba i prirodnih katastrofa, pa do danas, kada je čovjek uz pomoć modernih prometala mobilniji no ikada. Mobilnost je, dakle, konstanta ljudskog roda. *Homo sapiens* je *Homo mobilis*.

Kada govorimo o putovanju, ljudi najprije pomisle na turističko putovanje u smislu današnjih paket-aranžmana, no turizam (engl. *tourism*) kao zasebna, organizirana gospodarska grana počeo se značajnije razvijati tek usporedno s prvom industrijskom revolucijom i ekonomskim i društvenim promjenama koje su iz nje proizašle. Podrijetlo riječi „turizam“, vezano uz francusku riječ *tour* koja u suštini znači put, detaljnije ću objasniti u četvrtom poglavlju. Hrvatski jezični portal definira put (staroslavenski: *pŕotъ*) kao „odlazak i boravak izvan svoga mjesta“, odnosno putovanje tumači kao „udaljenost s jednim ili više odredišta koja se obuhvaćaju jednim polaskom na put i povratkom s puta“. Engleska riječ za putovanje, *travel*, pak potječe od starofrancuske riječi *travail* - posao, rad, tj. *travailler* – teški rad, napor.¹ Čak i uz današnje blagodatni civilizacije, putovanje zna biti itekako naporno, a ako zamislimo uvjete putovanja nekada, bez udobnih i brzih prometala, bez kvalitetne mreže cesta i s raznim opasnostima (poput razbojnika) koja vrebaju putem, lako je razumjeti zašto je putovanje bilo koje vrste bilo percipirano kao velik napor za koji je čovjek koji ga poduzima morao imati dobar razlog. Ljudi su u prošlosti najčešće putovali pješke (što je ogroman fizički napor i čovjek je vrlo izložen prilikom putovanja), ili uz pomoć životinja (jahanje konja, magaraca, deva i sl., što je manje naporno no hodanje), a imućniji i oni od kojih je posao to zahtijevao, imali su na raspolaganju i kočije i brodove (uz koje je putovanje moglo biti lagodnije i sigurnije). Da je putovanje bilo opasno, svjedoči nam postojanje više bogova i svetaca zaštitnika putnika kroz povijest. U grčkoj mitologiji, tu ulogu je imao Hermes ili Hermo koji se obično prikazivao kao mladić sa šeširom široka oboda, krilatim sandalama i glasničkim štapom; bio je glasnik bogova, duše mrtvih vodio je u podzemlje, a štovao se, između ostalog, i kao zaštitnik putnika i trgovine.

---

¹ Postoje mišljenja da je francuski izraz došao od vulgarnog latinskog tj. riječi *tripaliare* – mučiti, ili *tripalium* - instrument za mučenje, a korijen bi mogao biti lat. *tripalis* = *tri-/tres* + *pālus*, tri kolca (ili stupa), iako se lat. *pālus* prevodi i kao „močvara“ (izvor: <https://en.wikipedia.org/wiki/Tripalium>).

Njegov rimski pandan bio je Merkur (Cotterell i Storm, 1999, 51, 63). U kršćanskoj tradiciji, sv. Kristofor (grč. *Χριστόφορος* - koji nosi Krista) slavljen je kao zaštitnik putnika, pogotovo u srednjem vijeku (*Hrvatska enciklopedija*, 2018), dok je sv. Jakov, jedan od 12 Isusovih apostola, štovan kao zaštitnik hodočasnika, te je i sam obično prikazan kao putnik s hodočasničkim štapom u ruci (Čoralić, 1997, 116).

Čovjek je oduvijek putovao, ali su se motivi (a sukladno s tim i vrste putnika) i načini putovanja razlikovali od epohe do epohe. George Santayana u svom eseju „Filozofija putovanja“ (*The Philosophy of Travel*, 1968) putovanja dijeli na nekoliko vrsta, počevši s migracijama kao najstarijim i najradikalnijim oblikom putovanja, zatim slijede istraživačka putovanja, lutanja, hodočašća, te naposljetku turizam. Ono po čemu se putnici razlikuju jesu motiv i sredstvo putovanja, ono što čine kada stignu na svoju destinaciju, te utjecaj koji imaju na okolinu i društvo u koje dolaze, ali i obrnuto: putovanje kao fizičko izmještanje u velikoj mjeri transformira i kulturni i društveni identitet putnika (iznimka su pripadnici nomadskih kultura).² Uz motive putnika, upravo je ovo potonje najčešće u fokusu interesa antropologa i drugih istraživača. Budući da njihovo istraživanje uključuje terenski rad koji podrazumijeva putovanje, antropolozi imaju i neke sličnosti i dodirne točke s putnicima-putopiscima: i jedni i drugi trebaju nekamo putovati da bi dokumentirali i pisali o onome što su vidjeli (Grgurinović, 2012, 32).

Putovanje (i slobodno kretanje općenito) kroz cijelu je povijest bio privilegij muškaraca. Dok su muškarci slobodno putovali zbog posla, ratovanja, istraživanja i drugih razloga, žene su uglavnom putovale samo kada su morale, i to uz mušku pratnju. Putovale su, primjerice, zbog sklapanja braka (npr. selidba u mjesto suprugovog podrijetla kao često slučaj), ali su doživljavale i prisilna preseljenja (npr. kao robinje; iako, to je nešto što su doživljavali i muškarci). Tek u 19. stoljeću, nakon demokratizacije putovanja, veći broj žena počinje samostalno putovati, jednim dijelom zbog veće sigurnosti putovanja, a drugim zahvaljujući borbi za širenje ženskih prava i sloboda. Kako primjećuje Lana Molvarec, čak i danas, žene koje putuju same često izazivaju zabrinutost pa čak i negativne reakcije, što, prema njoj,

---

² Kada govorimo o potonjem, potrebno je razlikovati vrste putovanja koje nabroja Santayana od nomadizma, koji odražava kulturu nomada i njezin je sastavni dio, tj. fizičko izmještanje dio je njihovog kulturnog i društvenog identiteta, te na njih nema (transformativni) učinak kao što kružno putovanje ima na npr. modernog turista. Nomadizam je u nekim ranim kulturama bio način života (mnogo je takvih primjera iz srednje Azije, s Bliskog Istoka, dijelova Afrike, itd.), a vezan je, između ostalog, uz prirodne faktore (npr. sezonska promjena mjesta boravka zbog ispaše životinja), i lov (npr. seoba koja prati (opet sezonsku) migraciju životinja koje su izvor hrane, ili seoba iz područja koje je izlovljeno u ono koje to nije). Nomadizam u ovom smislu bio je raširen sve do trenutka kada su ljudi po prvi puta počeli stvarati trajna naselja.

ukazuje na to da se ženski identitet i dalje promatra kroz prizmu patrijarhalnog društva i veže uz dom (tj. ulogu žene kao majke i domaćice kojoj je mjesto kod kuće) (Molvarec, 2017, 152).³

Tradicionalno, identitet se veže uz ognjište i sedentarnost, dok su lutanje i nomadizam u najmanju ruku sumnjivi, subverzivni, ako već ne i zabranjeni i sankcionirani.⁴ Onaj koji luta, besciljno se kreće u prostoru, drugim riječima – skitnica je (franc. *flaneur*), karakteriziran kao danguba i besposličar (Klaić, 1979, 435) Pojam *nomadizam* u Klaićevom se rječniku navodi kao naziv u psihijatriji za „bolesnu težnju za putovanjem i mijenjanjem mjesta“, *dromomaniju* (Klaić, 1979, 949), te kao takav nema nikakve veze s nomadskim kulturama, no ipak je interesantno vidjeti do koje mjere sežu negativne konotacije koje u ljudima izaziva manjak stalnog boravišta. Slično Santayaninom razmišljanju da oni koji lutaju (misli na skitnju i dokoličarenje) zapravo bježe od sebe (Santayana, 1968, 12), uvriježeno je shvaćanje da turisti bježe od (radne) svakodnevice (Jadrešić, 1998, 450), dok različite vrste trajnih ili privremenih migranata bježe od čitavog niza potisnih faktora poput ekonomskih (ne)prilika, prirodnih katastrofa te oružanih sukoba i progona, ili pak često migriraju iz puke želje da upoznaju neko drugo područje i iskuse nešto novo.⁵ Svi oni ujedno su i tragači u potrazi za različitim stvarima: sobom, autentičnošću, sigurnim, ili prema zamisli, boljim mjestom za život, poslom, razonodom, odmorom, znanjem, iskustvima, drukčijom okolinom.

Različiti oblici putovanja, odnosno mobilnosti ili *izmještanja*, koje se koristi kao neutralan pojam za različite vrste kretanja (Molvarec, 2017, 147), obuhvaćaju sve vrste migracija, od onih prapovijesnih do ovih današnjih (koje se uvelike razlikuju), sve vrste turizma, čiji broj je iz dana u dan sve veći, nekadašnje istraživače i kolonizatore, nomade u klasičnom smislu riječi (nomadske narode/kulture) i tzv. moderne (globalne/urbane) nomade.⁶ Podjela i definicija je

---

³ Iako, i to se polako mijenja. Nekada su samo muškarci radili i žene su ovisile o njima jer su ih muževi uzdržavali. Danas je uobičajeno da žene rade i samostalno putuju i migriraju, što može biti vezano i uz posao (poslovno putovanje).

⁴ Primjer toga su Romi, čiji lutalački način života su tijekom 20. stoljeća mnoge europske države sankcionirale ili zabranjivale putem različitih zakona, a o čemu, između ostalog, piše Isabel Fonseca u svojoj knjizi *Sahranite me uspravno – Cigani i njihov put* (2005).

⁵ Isto tako, migracija može biti vezana uz obrazovanje i usavršavanje, ili posao (npr. diplomati ili radnici i predstavnici različitih tvrtki koji provode unaprijed utvrđeno vrijeme na nekom mjestu, nakon čega sele negdje drugdje, i sl.).

⁶ Prema najopćenitijem shvaćanju, pojam obuhvaća različite tipove vrlo mobilnih osoba koje putujući (tj. seleći se svakih par dana do 6 mjeseci) rade, bilo da imaju fleksibilan posao (različite vrste zanimanja, npr. pisci, slobodni obrtnici, programeri) koji se može obavljati od bilo kuda (rad na daljinu), ili su samo putovanje i bilježenje istoga pretvorili u posao (brojne Instagram i YouTube zvijezde), ili putuju te putem nalaze povremene jednostavne poslove od kojih financiraju daljnje putovanje ili kraći boravak u tom mjestu. Riječ je o pojedincima (ili parovima) koji su svjesno izabrali ovakav životni stil ne želeći se vezati za jedno mjesto niti uobičajene oblike rada, te koji

mного, no istraživači se uglavnom mogu usuglasiti samo oko toga da se sve navedene vrste kretanja dijele na dvije velike skupine: dobrovoljne i prisilne oblike mobilnosti.

Uloga globalizacije i modernizacije vrlo je važna u kontekstu tumačenja suvremenih oblika putovanja, odnosno mobilnosti. Novi, jeftiniji oblici putovanja i moderne tehnologije učinili su daleke destinacije mnogo bližima, a organizaciju putovanja mnogo jednostavnijom.

2. Migracije

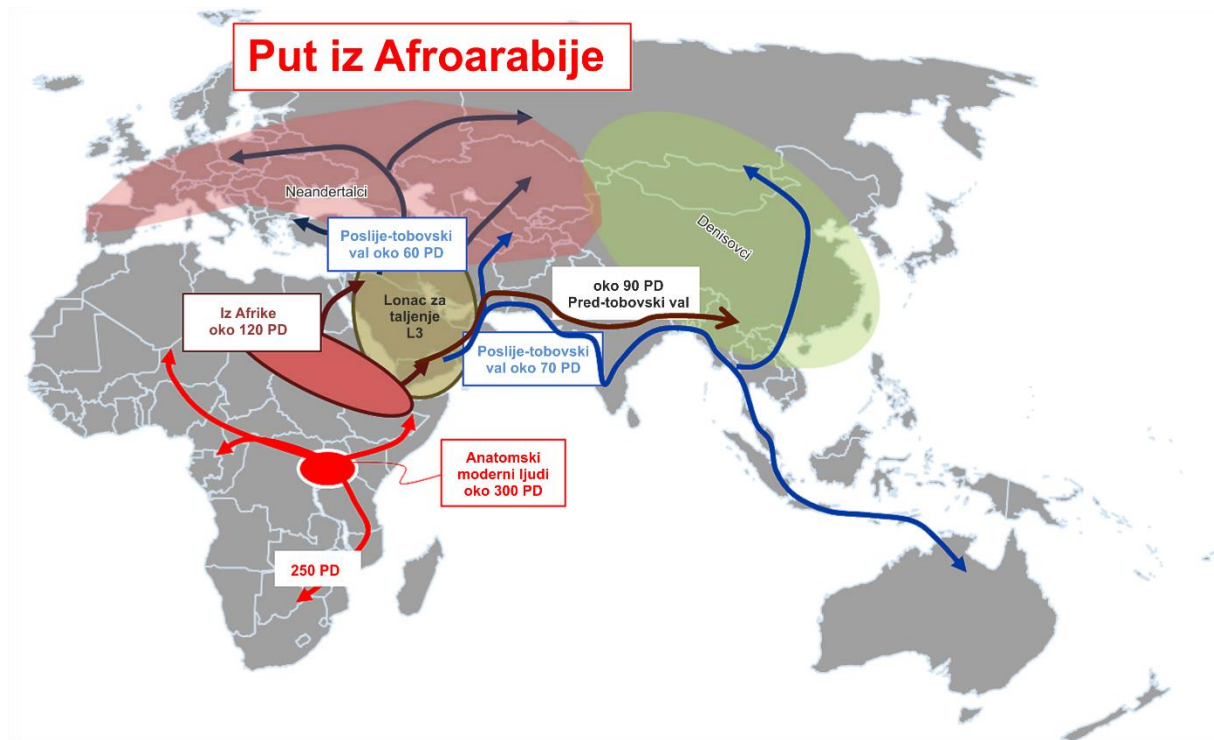
Migracija (lat. *migrare* – seliti, kretati se od mjesta do mjesta)⁷ označava seobu, preseljenje, promjenu boravišta, prostornu pokretljivost. Migracije su prisutne u čovjekovoj povijesti od njegovih početaka i odraz su njegove egzistencijalne nužde i znatiželje. Svaki period u razvitku čovječanstva obilježila je migracija određenog tipa sa specifičnim uzrocima i posljedicama. S pojavom *Homo erectusa*, ljudski rod prije oko milijun godina u hladnom razdoblju napušta Afriku prelazeći područje današnjeg Egipta i Izraela, te nastanjuje Europu i Aziju. Drugi val seobe iz Afrike događa se prije stotinjak tisuća godina te se ljudi šire do Palestine, a možda i dalje; potom je prije oko 74 000 godina uslijedio nagli populacijski pad i zahlađenje uzrokovano snažnom erupcijom vulkana Toba na Sumatri, od koje se ljudska vrsta neko vrijeme oporavlja, i naposljetku, prije 60 000 - 50 000 godina ponovno kreće u ekspanziju te u razdoblju oko 30 000 godina prije današnjice suvremeni čovjek zamjenjuje posljednje europske neandertalce (Karavanić i Balen, 2002, 11-12; Heršak, 2005, 25, 47-49; Stringer i McKie, 1997).

---

putujući žele iskusiti nove kulture i mjesta. U velikom broju slučajeva radi se o privilegiranim pojedincima iz razvijenih zemalja.

⁷ Izvor: Hrvatski jezični portal,
http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1pjWxM%3D&keyword=migracija

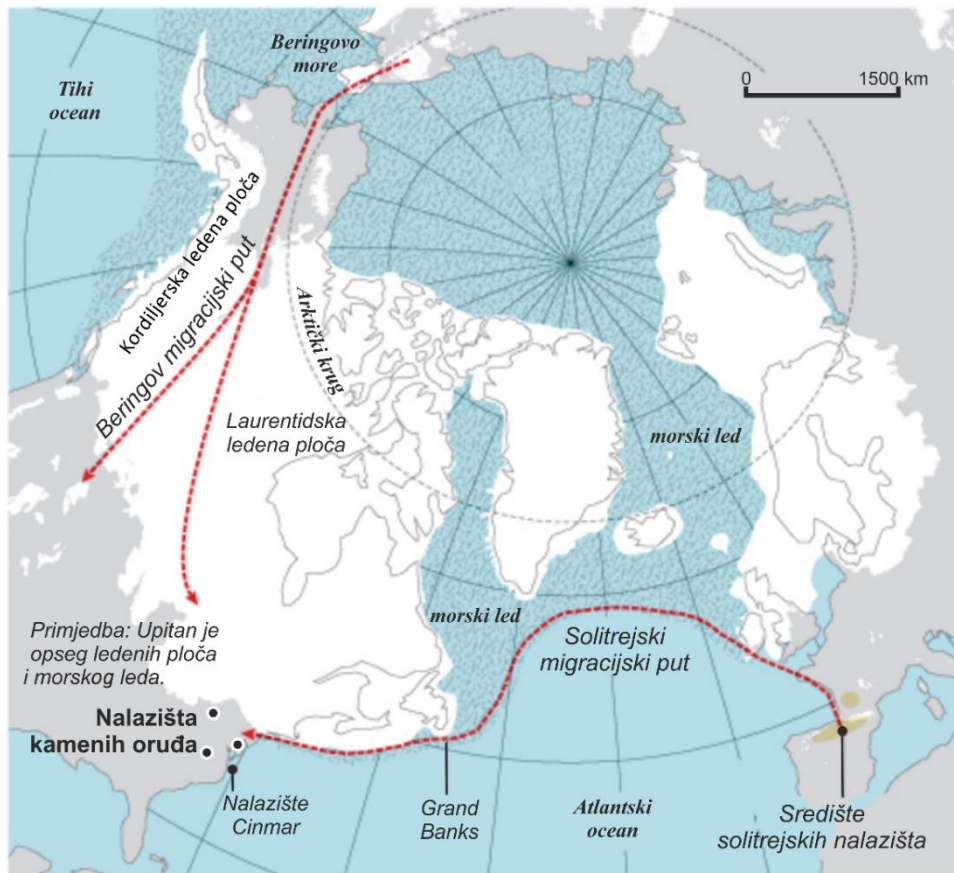

Slika 1. Širenje ljudskog roda prije i poslije erupcije vulkana Toba na Sumatri.

Čovjek na prostore Australije dolazi najvjerojatnije između 60 000 i 40 000 godina prije sadašnjosti⁸, dok točno vrijeme i put širenja naše vrste na područje Sjeverne Amerike nisu još sasvim razjašnjeni. Najizglednije je da su došli tamo iz Azije preko Beringovog prolaza u doba kada je hladna klima uzrokovala pad razine mora te tako otvorila put životinjama i ljudima. Tu migraciju različiti znanstvenici smještaju u vremenski period u rasponu između 35 000 i 12 000 godina prije sadašnjosti (Karavanić, Janković, Balen, 2005, 69). Dennis Stanford i Bruce Bradley (2013) iznijeli su i drugu teoriju (tzv. solitrejska hipoteza) koja sugerira da su Ameriku naselili pripadnici zapadnoeuropske solitrejske kulture (22 000. – 17 000 g. pr. Kr.). Oni svoju teoriju temelje na pretpostavci da je u doba glacijalnog maksimuma postojao ledeni most preko Atlantika koji je povezivao Europu i Sjevernu Ameriku, te na sličnosti između solitrejskih i kloviških šiljaka (američka kultura Clovis) (Stanford i Bradley, 2013).

⁸ Godine 2008. pronađeni su zasad najstariji ostaci iz Sjeverne Euroazije. Riječ je o dijelu lijeve bedrene kosti anatomski modernog muškarca pronađenoj u blizini naselja Ust-Išim u zapadnom Sibiru. Ostaci se datiraju na 45 000 godina prije sadašnjosti, dok genetske analize potvrđuju njegovu pripadnost haplogrupi K2a (Y-DNK), koja se veže uz populacije istočne Azije, Australije (današnji australski urođenici) i Oceanije (Fu i sur., 2016).

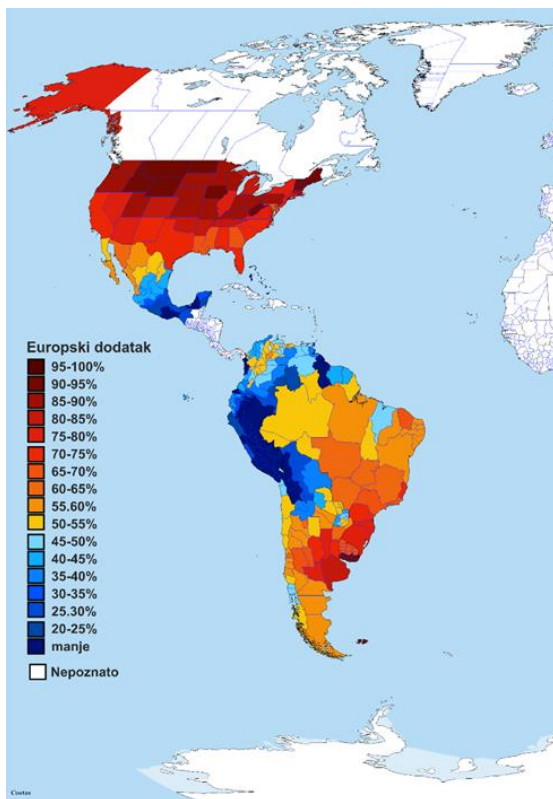
Slika 2. Mogući putovi naseljavanja Sjeverne Amerike.

Razlozi za prve migracije bili su potraga za hranom i klimatske promjene vezane uz kronologiju ledenih doba i promjene u razini mora. Migracije vezane uz traženje hrane odnose se na lovačko-sakupljačke zajednice koje su pratile migratorne tokove životinja, no to su većinom bile cikličke migracije, te zajednice čiji je nagli porast populacije⁹ pobudio potrebu za osvajanjem novih životnih i lovnih prostora. One vezane za klimatske promjene bile su uzrok trajnim seobama zajednica u potrazi za pogodnijim podnebljem. Hladnija klimatska razdoblja tjerala su ljude ili na seobu u klimatski ugodnije krajeve, ili na prilagodbu kroz kulturu i

⁹ Tijekom paleolitika, promjene u veličini populacije spore su i male, no s dolaskom neolitika i prelaskom na zemljoradnju, one postaju dramatične. Prema Deeveyju (1960), svjetska populacija prije otprilike milijun godina kretala se oko 125 000, te je sporo rasla, dosežući otprilike 3,34 milijuna jedinki prije 25 000 godina (gornji paleolitik), dok je prije 10 000 godina populaciju činilo 5,32 milijuna ljudi. Deevey procjenjuje kako je u neolitiku taj broj narastao na čak 86,5 milijuna osoba (tijekom 5. i 4. tisućljeća pr. Kr.), a do 1. stoljeća naše ere, svjetsku populaciju sačinjavalo je 250-300 milijuna ljudi. Viktor Ivanovič Kozlov, ruski etnolog i antropolog, daje malo drukčije podatke te tvrdi kako je u petom tisućljeću pr. Kr. Zemlju nastanjivalo oko 25-30 milijuna ljudi, što je mnogo manje od Deeveyjevih pretpostavki (Kozlov, 1982, 19). Valerij Pavlovič Aleksejev, još jedan ruski antropolog, također je Deeveyjeve procjene smatrao previsokima: prema njemu, u gornjem paleolitiku i mezolitiku, na Zemlji je živjelo samo 2,5 milijuna ljudi; u petom tisućljeću taj je broj mogao iznositi otprilike 4 milijuna, da bi već u drugom tisućljeću prije nove ere narastao na četrdesetak milijuna (Алексеев 1988, 314-318).

tehnologiju (uporaba vatre, usavršavanje oruđa, krojenje odjeće, i sl.), dok su toplija razdoblja omogućavala širenje vrste na nove teritorije (Mesić, 1992, 169). Ovo potonje naočitije je na primjeru neandertalaca, koji u toplim intervalima prodiru na sjever Europe zahvaljujući povoljnijim uvjetima i svojoj anatomskoj prilagodbi na te uvjete (Heršak, 2005, 30). Ta anatomska prilagodba prije svega se odnosi na nizak brahio-kruralni indeks – neandertalci su imali kratke udove i jaču tjelesnu građu (veću tjelesnu masu), a te dvije karakteristike zajedno su smanjivale gubitak topline tijela (Trinkaus, 1981).

Između 7 000 i 5 000 g. pr. Kr. događa se neolitička revolucija i čovjek se okreće zemljoradnji i sedentarnom životu. Međutim, kako poljoprivreda iscrpljuje tla, u dogledno vrijeme opet mora doći do migracije zbog narušavanja prirodne ravnoteže¹⁰, a povećanje broja stanovnika (društveno-kulturni faktor) i klimatske fluktuacije (prirodni faktor) i dalje su čimbenici koji pogone migracije cijelih zajednica (Mesić, 1992, 171).

Slika 3. Udio europskog DNK u Sjevernoj i Južnoj Americi.

¹⁰ Migracija zbog iscrpljenja tla nije nužno morala značiti selidbu negdje daleko, a i ljudi su se nakon nekoliko godina, koliko je potrebno tlu da se oporavi, ponovno mogli vratiti uporabi istog polja. Poslije su naučili kako održavati plodnost svojih polja redovnom rotacijom kultura koje sade i dodavanjem određenih elemenata koji održavaju kvalitetu tla.

Među različite vrste migracija ubraja se i nomadizam. Nomadi (grč. νομάδες, od νομάς: koji luta sa stadom) su pojedinci ili skupine ljudi (proširene obitelji ili male plemenske zajednice) koji nemaju stalno boravište, već žive putujući u potrazi za izvorima hrane i pašnjacima za svoju stoku (Hrvatska enciklopedija, 2018). Prvi nomadi bile su prapovijesne lovačko-sakupljačke i ribarske skupine koje se kreću u potrazi za lovinom prateći migracije životinja. Sekundarni razvoj nomadstva dogodio se kada se neolitsko gospodarstvo počelo raščlanjivati (specijalizacija rada), stočari su postali ključni te se pojavilo nomadsko stočarstvo kao opreka sedentarnosti (Шнирельман, 1988). Viktor Aleksandrovič Šnireljman, ruski povjesničar i etnolog, predložio je četiri modela nastanka i širenja nomadskog stočarstva. Prema prvom modelu, porast stanovništva, manjak slobodne zemlje i specijalizacija rada prisilili su dio ljudi da se više posveti stočarstvu (primjer takvog razvoja je područje Bliskog Istoka). Prema drugom modelu, s jačanjem zemljoradnje rasla je i potreba za stokom (za rad u polju), pa su zemljoradnici davali svoja stada na ispašu susjedima ili su unajmljivali stoku od njih (tako je bilo među mnogim afričkim narodima). Treći model odnosi se na već postojeće skupine stočara koji migriraju na prostor drugih zajednica te njima prenose svoj način života, dok kao četvrti model, Šnireljman navodi mogućnost da su neke lovačke skupine imale malu ulogu u sekundarnom razvoju nomadstva (Шнирельман, 1988, 49-50). Nomadsko stočarstvo kao način života zapravo je uspješna prilagodba koja omogućuje život na područjima koja su prevruća, prehladna ili presušna za bavljenje poljoprivrednom (Haviland, 2002, 165). Takav način života prisutan je kroz cijelu (pra)povijest čovječanstva, a održao se i do danas u nekim dijelovima svijeta. Nomadske skupine uglavnom imaju ustaljene obrasce seoba i kreću se u određenom prostoru u skladu s prirodnim ciklusima¹¹, no ukoliko dođe do klimatskih poremećaja ili ratova u njihovoj okolini, mogu migrirati i van tog prostora.

Veliki klimatski poremećaji bili su uzrok mnogim seobama naroda kroz povijest te su potpomogli uspon i pad nekih civilizacija, pa je tako desikacija afroazijske stepe potaknula pretke Egipćana da migriraju u dolinu Nila (Heršak, 2005, 262), dok je Mikena naglo propala zbog dugogodišnje suše (Mesić, 1992, 167). S druge strane, populacijski rast uvijek je uvjetovao ekspanziju različitih civilizacija i kultura, poput naše eneolitičke vučedolske kulture koja je zbog rasta broja stanovnika i potrebe za novim ležištima bakra bila primorana zaposjesti nove, veće prostore. S pojavom civilizacija dolaze i novi oblici migracija, poput raseljavanja i

---

¹¹ Razlikujemo visinske pokrete u planinskim krajevima, tj. vertikalni nomadizam (migracija između brdskih i nizinskih pašnjaka), dužinske ili meridionalne pokrete u stepskim krajevima tj. horizontalni nomadizam (tjeranje stada nekoliko desetaka ili stotina kilometara dalje) i radijalno tj. kružno kretanje (u teškim (polu)pustinjskim uvjetima gdje stočari kruže oko sigurnih izvora vode) (Hrvatska enciklopedija, 2018; Шнирельман, 1988).

planskog preseljenja stanovništva (kolonizacija). Pritom doseljenici u novonaseljena područja prenose svoja znanja te kulturna i tehnološka dostignuća iz sredine koji su napustili, što pridonosi razvoju starosjedilačkih zajednica. Mnogo je dokaza da je i velika seoba naroda u razdoblju između 4. i 7. stoljeća potaknuta s jedne strane klimatskim promjenama (npr. smrzavanje srednjoazijskih stepa koje je potaklo migraciju stočarskih naroda), a s druge strane potragom za plodnom zemljom i privlačnošću Rimskog Carstva. U tom razdoblju, nove skupine naroda, poput Vizigota i Sveva, te kasnije Ostrogota, Gepida i Langobarda, stigle su i na prostore današnje Hrvatske ostavivši svoj materijalni trag u našoj povijesti (Heršak i Nikšić, 2007, 254). Od 10. do 13. stoljeća trajalo je toplo razdoblje (srednjovjekovni klimatski optimum) koje je npr. omogućilo Vikinzima da koloniziraju Grenland 985. godine (Easterbrook, 2016), a nakon njega, oko 1300. godine, počelo je malo ledeno doba koje je trajalo do 1850. godine, a tijekom kojega nestaju spomenute vikinške kolonije na Grenlandu (u prvom dijelu 15. st.)¹² uslijed sve duljih i hladnijih zima te širenja površine zaledenog mora.¹³

Važno je napomenuti da ove povijesne migracije sadrže jednu bitnu razliku u odnosu na suvremene, a ona se odnosi na informiranost ljudi o destinaciji na koju odlaze. Informacije o tome kakvi su uvjeti života negdje drugdje bile su nesigurne i nije bilo načina da ih se provjeri, dok je u današnje doba to uvelike izmijenjeno i olakšano uporabom novih tehnologija (ne samo televizija i Internet koji su medijima osigurali brzo širenje informacija, već i npr. Facebook grupe gdje iseljenici izravno dijele svoja iskustva).¹⁴ Također, možemo pretpostaviti da ovi davni migranti bili manje svjesni društvenih i ekonomskih (pa i ekoloških) posljedica svog preseljenja nego što su to današnji ljudi.

---

¹² Zadnji pisani podaci o Vikinzima na Grenlandu odnose se na vjenčanje iz 1408. godine (Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Little_Ice_Age)

¹³ Izvor: Hrvatski povijesni portal, <https://povijest.net/malo-ledeno-doba/>

¹⁴ Doduše, dostupnost informacija se znatno mijenja već u srednjem vijeku nakon izuma tiskarskog stroja, a vjerodostojnost informacija, unatoč brojnim izvorima, i danas može predstavljati problem zbog pojave lažnih vijesti, te dominacije određenih kultura, ideologija, političkih sustava ili medija koji nameću širenje onih informacija i viđenja koja njima idu u korist, poput pretjeranog naglašavanja pozitivnih ili negativnih strana života u njihovoj ili nekoj drugoj državi. Primjer toga je mnoštvo članaka koji se zadnjih godina pojavljuju u nekim hrvatskim medijima a fokusiraju se na negativne strane života ovdje, dok one pozitivne rijetko spominju, čime se ne dobiva realna slika o životu u državi, te se potiče negativizam i (daljnje) iseljavanje. Suprotan primjer događa se u SAD-u, gdje se kroz medije stvara vrlo pozitivna slika o stanju u državi, dok statistike ukazuju na visok stupanj depresije među populacijom, te podaci govore da oko 40% žena mlađih od 30 godina razmišlja o odlasku iz države, pokazujući najviše zanimanja za Kanadu kao novo boravište (Izvori: <https://news.gallup.com/poll/245789/record-numbers-americans-leave.aspx>; <https://slobodnadalmacija.hr/novosti/svijet/clanak/id/583260/amerika-vise-nije-zemlja-snova-sve-vise-amerikanaca-zeli-iseliti-iz-zemlje-mahom-ih-privlaci-ova-drzava-a-najradije-bi-pobjegle-zene-mlae-od-30-godina>).

Ubrzo nakon otkrića Novog svijeta, počela su pionirska migracijska kretanja iz Europe. Masovno useljavanje Europljana, te afričkog i azijskog stanovništva u Ameriku smatra se najvećim migracijskim kretanjem svih vremena. Opseg te migracije teško se može utvrditi zbog nedostatka i nepreciznosti podataka, no statistike za kasnije razdoblje, između 1800. i 1960. godine, pokazuju da je u tom periodu 61 milijun osoba napustio Europu tražeći bolje životne uvjete, ponajprije u Americi (Opitz, 1999, 44). Takvo iseljavanje bilo je posljedica političkih previranja, opresije pojedinih skupina, ratova i nestabilnosti u tom periodu, bolesti određenih usjeva i uzgajanih kultura, ali i snažnog demografskog rasta čije društvene i ekonomske posljedice potiču ljude na migracije. Bilo je i drugih vrsta poticaja, poput onih nametnutih. Primjer takvih nametnutih migracija je masovno slanje osuđenika iz Britanije u Australiju¹⁵ i Ameriku (Butler, 1896), odakle se oni u pravilu nisu vraćali nakon odsluženja kazne. Često se migracije potaknute kombinacijom više razloga, primjerice, masovno iseljavanje Iraca u Ameriku započelo je zbog nestašice hrane, odnosno velike gladi u Irskoj uzrokovane zarazom krumpira (1845. – 1849.) koji je bio gotovo jedina hrana seoskog stanovništva, a pojačale su ga odluke britanske vlade na štetu Iraca (odluke vezane uz izvoz hrane iz siromašne Irske u bolje stojeću Englesku, odluke o zemljoposjedništvu koje su uzrokovale izbacivanje ljudi s posjeda i oduzimanje zemlje) te borba Britanaca protiv samostalnosti Irske.¹⁶ Kombinacija štetnih zakonskih odluka i bolesti zadesila je i Hrvate krajem 19. stoljeća: najprije je u sklopu trgovinskog ugovora između Austrije i Italije 1891. godine donesena klauzula o uvozu jeftinog talijanskog vina na austrougarsko tržište koja je naštetila dalmatinskom vinogradarstvu, a zatim su vinogradi poharani bolešću vinove loze (Perić, 2006, 1195). Sve to je uzrokovalo velika iseljavanja domaćeg stanovništva u SAD, Kanadu i države Južne Amerike.¹⁷

---

¹⁵ Procjenjuje se da je u periodu od 1788. do 1868. godine, Britanija poslala otprilike 164.000 osuđenika u Australiju. Izvor: Britain Sent Thousands of Its Convicts to America, Not Just Australia, autor: Matt Novak, <https://paleofuture.gizmodo.com/britain-sent-thousands-of-its-convicts-to-america-not-1707458418>

¹⁶ Zaraza je u Irsku došla brodovima iz Amerike; zbog gladi i bolesti umrlo je više od milijun ljudi, a otprilike isto toliko ih je emigriralo, te se prema podacima irska populacija između 1844. i 1851. godine smanjila za jednu trećinu. Kritizirajući britansku politiku prema Irca, John Stuart Mill, britanski filozof i ekonomist, u svom je govoru u britanskom saboru prvi upotrijebio riječ „distopija“ tj. „kakotopija“. Treba spomenuti da su osim Iraca i Škoti bili prisiljeni na masovnu migraciju u SAD i Kanadu jer su u doba ranog kapitalizma ostali bez zemljišta. (izvori: Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/event/Great-Famine-Irish-history>; <https://en.wikipedia.org/wiki/Dystopia>).

¹⁷ Uz sve navedeno, treba imati na umu da su SAD i Kanada u 19. stoljeću poticale imigraciju jer su imale razmjerno malu populaciju (SAD je imao samo 5.308.483 stanovnika 1800. godine, te čak 76.212.168 1900. godine) i bilo je lako naći zemljište u tim državama (izvor: US Census Bureau, <https://www2.census.gov/library/visualizations/2000/dec/2000-resident-population-unitedstates.pdf>). Važno je spomenuti i da je SAD 1924. godine uveo imigracijske kvote za Hrvate i ljude iz susjednih slavenskih zemalja, pa kako naši ljudi više nisu mogli u tolikom broju ući u SAD, odlazili su u Kanadu i Južnu Ameriku, posebice Argentinu i Čile. Značajan je grad Punta Arenas na samom jugu Čilea, gdje čak 50% stanovništva ima hrvatsko

Osnovna značajka migracije bila je i ostala promjena staništa tj. boravišta u nadi da se osigura ili poboljša egzistencija, da se nađe sigurnije sklonište i bolji izvori resursa potrebnih za opstanak. Taj proces obično se odvija iz nesigurnih u sigurnije krajeve, iz manje razvijenih u razvijenije, iz konzervativnijeg u liberalnije (tolerantnije, otvorenije)¹⁸ društvo, i sl. (Friganović, 1989, 21).

Migracije se mogu promatrati kao odgovori na razlike između dvaju prostora. Te razlike mogu biti različite prirode i intenziteta, a oblikovane su potisnim (*push*) i privlačnim (*pull*) faktorima koji su međusobno povezani (Lee, 1966).¹⁹ Razlozi za migraciju (potisni faktori) variraju od osobe do osobe, a nerijetko dolaze u različitim kombinacijama, što znači da postoje višestruki pokretači migracijskog procesa (Rajković Iveta i Horvatin, 2017, 264-265). Opitz izdvaja pet procesa značajnih za razumijevanje uzroka migracija: povećanje broja ratova i sukoba (međudržavnih ili unutardržavnih) koji stalno stvaraju nove izbjeglice, prognanike i tražitelje azila, loše gospodarsko stanje mnogih mladih država koje je odgovorno za radnu migraciju, odnosno povećan broj ekonomskih migranata, zatim nagli porast stanovništva²⁰ (koji opet stvara ekonomske migrante), ekološke čimbenike odnosno klimatske promjene koje generiraju sve veći broj ekoloških izbjeglica, te naposljetku, proces slabljenja utjecaja i postupnog nestanka ili izmjene tradicijskih svjetonazora, vrijednosti i životnih stilova uslijed kojeg slabi i vezanost ljudi za zavičaj (Opitz, 1999, 49-53).

U današnje doba koegzistiraju svi oblici migracija, a čimbenici koji ih uzrokuju vrlo su raznoliki. Migracija kao pojava danas je odraz složenih interakcija između društveno-političkih, gospodarskih i demografskih faktora (Lajić, 2002, 136). Suvremene međunarodne migracije

---

podrijetlo, a mnoštvo dućana, restorana i sl. nosi hrvatska imena (izvor: <https://hrvatskimigracije.es.tl/Congreso-Mundial-Croata.htm?PHPSESSID=9dfe7120e64e61da5c184f9007dcb61e>).

¹⁸ Iako, unatoč brojnim pozitivnim elementima liberalizma poput veće individualne slobode, sekularizma, većeg poštivanja ljudskih prava i zagovaranja demokratskih oblika vladavine, i liberalno društvo ima svoje mane; npr. liberalizam ima temelje u zaradi, te podrazumijeva manje uplitanje države u živote pojedinaca, no to može dovesti do ugroženosti starih, slabih i bolesnih te onih koji manje zarađuju ili im zarada nije na prvom mjestu ukoliko država nema besplatan ili barem priuštiv nacionalni zdravstveni sustav i druge načine državne pomoći. Ukratko, nijedan sustav nije savršen.

¹⁹ Za migracijski model temeljen na potisnim i privlačnim faktorima zaslužan je Everett S. Lee koji ga je predstavio 1966. godine u svom radu „Teorija migracije“ (*A Theory of Migration*) u časopisu *Demography*. Njegov model, tj. koncept potisnih i privlačnih faktora, danas se koristi za razmatranje najrazličitijih vrsta migracija.

²⁰ Ako govorimo o Europi, treba uzeti u obzir godinu kada je Opitz objavio citirani rad (1999) te činjenicu da većina zemalja zapadnog svijeta (pa i šire) danas bilježi negativan prirodni prirast, a ako nekima broj stanovnika i raste, to je dauglavnom zbog migracija (Izvori: Europe's demographic crisis, <https://graphics.thomsonreuters.com/14/europedemographics/index.html>; The EU countries that desperately need migrants to avoid shrinkage—and those that don't, <https://qz.com/1325640/the-european-countries-that-desperately-need-migrants-to-avoid-demographic-decline-and-those-that-dont/>)

sastavni su dio globalizacijskih procesa koji uključuju nastanak novih imigracijskih područja i veće unutarregionalne migracije (Mesić, 2002, 7). Prema Nikosu Papastergiadis (2000), globalizacija migracijskih procesa vidljiva je u umnožavanju migracijskih kretanja, sve različitim ekonomskom, kulturnom i socijalnom zaleđu migranata, ubrzanju migracijskih obrazaca, rastu broja migranata, deterritorijalizaciji kulturnih zajednica (dovodi u pitanje postojanje zasebnih kultura na određenim prostorima) te feminizaciji migracija (porast broja žena među migrantima). Slično spominju i drugi autori. U svom radu iz 1993. godine, Castler i Miller naveli su četiri trenda za koja su predvidjeli da će se nastaviti do kraja devedesetih godina 20. stoljeća. Smatrali su da će migracije biti još globalnije i dinamičnije, da će se sve više diferencirati, te da će udio žena među migrantima porasti (Castler i Miller, 1993). Ti procesi teku i danas, a zaista je zamijećeno da je nakon 1989. godine u Europi sve više žena prisutno u različitim oblicima migracija,²¹ bilo da traže posao, bijeg iz tradicionalne okoline, ili iz drugih razloga (Morokvašić-Müller, 2002, 87). Također, muškarci i žene u migraciji i mobilnosti općenito sudjeluju na različite načine, što se do nedavno nije pretjerano istraživalo zbog prevladavajućeg androcentričnog pogleda koji je većinom karakterizirao migranta kao mladu, ekonomski motiviranu mušku osobu, dok su žene viđene kao prevladavajući spol među izbjeglicama, smještene u kategoriju zajedno s djecom (Morokvašić, 2014, 355-359). Kad je u pitanju ekonomski motivirana migracija, istraživanje provedeno na studentima preddiplomskog studija u Osijeku²² koje je ispitalo različite čimbenike koji utječu na želju za dugoročnom migracijom nije ustanovilo razlike u motivima između ženskih i muških ispitanika: izglednije je da će na migraciju biti spremne one osobe koje su više fokusirane na karijeru, sklonije traženju novih iskustava i okruženja, a manje vezane za dom/domovinu, neovisno o spolu, te koje imaju veći stupanj obrazovanja, nisu u braku i nezaposlene su (Li i sur., 2012). Takve migracije radi poboljšanja kvalitete života dio su svjetskog migracijskog trenda.

Svaka grana znanosti promatra migracije s drukčijeg aspekta: geografija se bavi prostornim tokovima migracija, demografija ih promatra iz perspektive kretanja broja stanovništva, ekonomija razmatra posljedice migracija na gospodarstvo, sociologiju zanimaju okolnosti u

---

²¹ To je dijelom povezano i s razvojem ženskih prava (jednakost spolova, reproduktivna prava, itd.), posebice nakon II. svjetskog rata, te pravom glasa za žene (službeno, Lihtenštajn je zadnji dao pravo glasa ženama, tek 1984. godine; Švicarska je dopustila pravo glasa za žene 1971. godine, no jedan njihov kanton, Appenzell Innerrhoden, dao je ženama pravo glasa na lokalnim izborima tek 1991. godine (izvori: Women Suffrage and Beyond, http://womensuffrage.org/?page_id=97 ; https://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_suffrage_in_Switzerland).

²² Pritom je bitno je napomenuti da Osječko-baranjska županija spada među županije s najvećim brojem nezaposlenih osoba, izvor: Slika tržišta rada u Hrvatskoj, na poveznici: <http://trzisterada.hzz.hr/hr/Unemployment/LocationGender>

društvu koje potiču migracije te učinci priljeva migranata na društvo, a antropologiju interesira, među inim, i tko migrira, koji su to kulturni faktori koji utječu na migraciju te koje su posljedice miješanja kultura, itd. Istraživanja migracija razlikuju se po dva temeljna pristupa: prva se gledajući kroz prizmu modernizacije fokusiraju na to tko i zašto migrira, pri čemu se na migrante gleda kao na aktivne subjekte, dok druge promatraju migrante kao pasivne subjekte pod utjecajem političkih interesa, ekonomije i globalnog kapitalizma (Rajković Iveta i Horvatin, 2017, 248).

Migracije se mogu kategorizirati prema uzroku, dometu i trajanju. Prema uzroku, mogu biti ekonomske (egzistencijalne), socijalno-psihološke, političke, vjersko-etničke i druge.²³ Prema dometu se dijele na unutarnje (lokalne, općinske, regionalne, unutardržavne) i vanjske (međunarodne i svjetske), a prema trajanju mogu biti dnevne, tjedne, sezonske, povremene, privremene i trajne (Friganović, 1989, 20, 25). U daljnjim podjelama, migracije mogu biti organizirane ili stihijske, te dobrovoljne ili prisilne. Razlozi dobrovoljnih migracija obuhvaćaju traženje posla i želju za profesionalnim usavršavanjem, objedinjavanje obitelji, želju za životom u liberalnijoj okolini (težnja k većoj individualnoj i kolektivnoj slobodi, npr. veća prihvaćenost osoba homoseksualne orijentacije u nekoj sredini), znatiželju i želju za promjenom te druge osobne razloge²⁴, dok je kod prisilne migracije uzrok rat, sukob, protjerivanje, represija, ekološka katastrofa ili neka druga situacija koja ugrožava život i slobodu pojedinca (Zlatković Winter, 2004, 166).

Ekonomska migracija karakteristična je za suvremeni svijet od početka klasične industrijske revolucije do danas. Važno je napomenuti da se nove radne migracije razlikuju od onih u prošlim desetljećima po tome što države sada u sve većem broju napuštaju visokoobrazovane mlade osobe (tzv. odljev mozгова, *brain drain*, koji je gubitak za države emigracije, a dobitak – *brain gain* – za receptivne države), a ne niskokvalificirana radna snaga (Zlatković Winter, 2004, 165), a bitnom se pokazala i uloga suvremene komunikacijske tehnologije (razvoj i

---

²³ Potaknute npr. sklapanjem braka i selidbom jednog bračnog partnera u domovinu/mjesto prebivanja onog drugog da bi mogli živjeti zajedno. Primjer kada netko emigrira u drugu državu i tamo nađe partnera je drukčiji, budući da je u tom slučaju migracija prethodila vezi/braku, tj. veza nije utjecala na migraciju kao u prvom primjeru.

²⁴ Zanimljivo je spomenuti i migraciju ljudi u mirovini. Većinom se radi o umirovljenicima iz sjevernih europskih zemalja koji se sele u druge, mahom južnoeuropske, države koje su im priuštivije za život. Primjerice, podaci govore da velik broj britanskih umirovljenika, njih više od 100.000, živi u Španjolskoj na britanskoj mirovni. Razlozi uključuju ugodniju klimu i manje troškove koji im omogućuju da sa svojom mirovinom u toj zemlji žive lagodnije no što bi to mogli u vlastitoj državi. (Izvor: <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/29/number-of-britons-over-65-living-in-spain-more-than-doubles-in-10-years>). Sličan slučaj je i s Hrvatima koji su proveli cijeli ili dio radnog vijeka u nekoj od Zapadnih zemalja, pa su se kao umirovljenici vratili u Hrvatsku. Umirovljenici iz drugih zemalja također dolaze u Hrvatsku, a još jedan primjer su i umirovljeni Nijemci koji u velikom broju migriraju u Češku i Mađarsku gdje se jeftinije živi.

pojeftinjenje komunikacijske tehnologije, Facebook grupe, itd.) u stvaranju i razmjeni informacija i iskustava između sudionika migracije koji si međusobno pomažu (Rajković Iveta i Horvatin, 2017, 261, 268). U radne ili ekonomske migrante ubrajaju se i *gastarbajteri* (od njem. *Gastarbeiter* – gostujući radnik) i sezonski radnici te ilegalni radni imigranti koji svoj status žele ozakoniti (Popović, 2015, 30). Popović pritom napominje kako su radni imigranti često izloženi diskriminaciji pri zapošljavanju, velik dio njih obavlja niskokvalificirane poslove za koje su neki možda i prekvalificirani (pojava se naziva *brain waste*, „traćenje mozгова“)²⁵, dok neki primaju manju naknadu za isti rad u odnosu na domicilno stanovništvo (što je isto oblik diskriminacije), a sve to u konačnici priječi uspješnu integraciju imigranata u društvo (Popović, 2015, 33). Sve su to problemi za čije rješavanje nije dovoljno postojanje zakonskog okvira koji regulira prava određenih skupina. Integracija je dvosmjernan proces, stoga se i imigranti i domicilno stanovništvo trebaju podjednako angažirati: imigranti da nauče jezik receptivne zemlje i ne povlače se u zatvorene zajednice, a domicilno stanovništvo se treba educirati o važnosti i prednostima imigracije jer je većini, poglavito zapadnoeuropskih država, mlada radna snaga potrebna zbog starenja stanovništva (niska stopa nataliteta u kombinaciji sa sve duljim životnim vijekom čovjeka utjecala je na porast broja starijeg stanovništva i uzrokovala manjak radnika).

Uz ekonomsku (radnu) migraciju koja je temeljno obilježje gotovo svih razvijenijih gospodarstava svijeta, te oružane sukobe, klimatske promjene²⁶ postaju jedan od ključnih faktora svjetskih migracija, a 20. stoljeće već je proglašeno stoljećem izbjeglica (Tandarić, 2014, 89). Podaci UNHCR-a za 1997. godinu navode da su svijetu postoji oko 13,2 milijuna izbjeglica (Opitz, 1999, 43), dok je u 2018. godini taj broj iznosio 25,4 milijuna izbjeglica; ubrojimo li tu i unutarnje raseljene osobe (*internally displaced persons*), kojih ima 40 milijuna,

---

²⁵ Do toga može doći zbog više razloga: ako se ljudima ne priznaju diplome stečene u drugoj državi, ili se diplome priznaju, no ljudi nemaju potrebnu razinu znanja jezika da bi mogli raditi u struci (barem ne odmah), ili je riječ o struci koja nije osobito tražena u zemlji u koju je osoba doselila, a ponekad je svakako riječ o diskriminaciji u smislu da se strancima niti ne nude drugi poslovi osim onih niskokvalificiranih. Takvi poslovi doista mogu biti osjetno bolje plaćeni no što su to u zemlji iz koje je pojedinac emigrirao, no pitanje je uvijek koliki su (dnevni, tjedni, mjesečni) troškovi života u toj zemlji gdje pojedinac radi.

²⁶ Prema podacima, zadnjih pet godina najtoplije su zabilježene godine ikad, a do prosinca 2018. godine, 407 mjeseci zaredom temperatura je bila iznadprosječna (Izvor: Weather, Climate & Catastrophe Insight – 2018 Annual Report, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/63222_20190122abifannualweatherclimaterrep.pdf). Osim toga, 2018. godina ostat će zapamćena po potresima i tsunamijima u Indoneziji, suši u središnjoj i sjevernoj Europi, uraganima Michael i Florence u SAD-u, snažnom tajfunu Jebi u Japanu, itd., dok je 2019. godina u SAD-u započela rekordno niskim temperaturama povezanim s klimatskim promjenama tj. globalnim zatopljenjem (izvor: <https://www.theguardian.com/us-news/2019/jan/30/polar-vortex-2019-usa-what-is-it-temperatures-cold-weather-climate-change-explained>).

te tražitelje azila (3,1 milijuna osoba), brojka doseže čak 68,5 milijuna osoba²⁷ koje su bile prisiljene napustiti svoj dom iz različitih razloga.²⁸

Za razliku od ekonomski uvjetovanih migracija, izbjeglički i prognanički tokovi nisu uzrokovani gospodarskim i društvenim silama, već su rezultat unutardržavnih čimbenika - građanskih sukoba, promjena režima, separatističkih težnji pojedinih naroda i etnija ili međudržavnih ratova, te su stoga nepredvidljivi, neregularni i nesustavni (Mežnarić, 1995, 37). Ovih prisilnih migranata ima sve više, a prema nekim autorima, oni, izbjeglice i tražitelji azila doživljavaju se kao sigurnosna prijetnja na koju države odgovaraju sve restriktivnijim politikama i sigurnosnim mjerama, uskraćuju im zajamčena prava i kriminaliziraju ih, dok se strah od te prijetnje koristi kao potvrda zajedništva i identiteta domicilnog stanovništva (Pozniak i Petrović, 2014, 47-49). Mesić također napominje da postoje mnogo veći migracijski potencijali koji se obuzdavaju različitim oblicima ograničenja (zakonima, imigracijskim politikama, kvotama, i sl.) kojih nekad prije nije bilo (Mesić, 2002, 12-13).

Još jedan vid prinudnih migracija su one ekološke, potaknute klimatskim promjenama. Uzroci klimatski uvjetovanih migracija su učestalije i intenzivnije vremenske nepogode (uragani, obilne padaline, poplave, itd. koji mogu načiniti golemu materijalnu štetu), porast učestalosti suša i posljedična nestašica vode, te porast razine mora koji smanjuje kopnene površine, a sve ove pojave smanjuju dostupnost pitke vode, utječu na plodnost tla i veličinu obradivih površina, što u konačnici uzrokuje glad i neimaštinu, te stoga tjera ljude na migraciju (Tandarić, 2014, 89-91). Nadalje, kumulativni učinak čovjekovog snažnog djelovanja na okolinu očituje se u sve većem zagađenju i stvaranju efekta staklenika koji utječu na klimatske fluktuacije i pridonose rastućem broju ekoloških izbjeglica. Tandarić ukazuje na još jedan važan problem: klimatske izbjeglice prema trenutnom međunarodnom pravnom okviru ne ispunjavaju uvjete za ostvarivanje prava izbjeglica, budući da se prema Konvenciji o statusu izbjeglica iz 1951. godine izbjeglicom smatra „osoba koja se ne nalazi u zemlji svog podrijetla te se zbog osnovanog straha od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili političkog mišljenja, ne može, ili se zbog tog straha ne želi staviti pod zaštitu te zemlje, kao i osoba bez državljanstva koja se nalazi izvan zemlje prethodnog

---

²⁷ Izvor: <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>, pristupljeno 13.12.2018.

²⁸ Desetljeća različitih sukoba na Bliskom istoku (npr. agresija SAD-a prema Iraku [2003-2011], vojni sukob u Libiji, rat u Siriji) izvor su golemih migracija koje traju i danas te imaju velik utjecaj na Europu (izvor: https://www.historyguy.com/list_of_wars_middle_east.html).

boravišta, a koja se ne može ili se zbog straha ne želi vratiti u tu zemlju“.²⁹ Kako ekološke izbjeglice većinom migriraju unutar vlastite države, od nje se očekuje da ih zaštiti, a ako migriraju u neku od susjednih država, s obzirom da nisu progonjene, ne mogu ostvariti prava koja izbjeglice inače imaju, iako se njihova migracija može okarakterizirati kao prisilna s obzirom da su razlozi za odlazak nepovoljni pa čak i po život opasni uvjeti.

Posljedice današnjih prisilnih migracija mogu se ublažiti različitim humanitarnim (financijska pomoć zemljama prihvata, razvijanje relevantne legislative, provođenje mjera za preseljenje ili povratak izbjeglica i raseljenih osoba kući, itd.) i društveno-političkim mjerama (politička, ekonomska i socijalna integracija izbjeglica, tražitelja azila i migranata) (Opitz, 1999, 56-57).

3. Prvi putnici

Čovjek je od samih svojih početaka putovao i selio iz raznih razloga, stoga se u teoriji često pojavljuje teza da je turizam (čiji je sastavni dio putovanje) star koliko i čovječanstvo. Međutim, ta prva putovanja nisu sadržavala elemente koje danas vežemo uz ono što smatramo turizmom, te su uglavnom bila povezana s egzistencijalnim pitanjima. Eric J. Leed (1991) smatra kako je u ranoj antici i ranije putovanje većinom bilo percipirano kao nužnost (npr. seoba zbog nepovoljnih okolnosti), dužnost (npr. odlazak u rat, diplomatska putovanja, rana kartografija/geografija i istraživanja) ili neka vrsta pokore (npr. kazna bogova ili religijski motivirana putovanja), ukratko - muka i napor. Ono što se smatra nekom vrstom preteče turizma (danas bi to bio – poslovni turizam) počelo se prema teoretičarima razvijati oko 4 000 god. pr. Kr. nakon pojave organiziranih zajednica, razvoja trgovine i prometnih pravaca, te pojave novca³⁰ (Petrić, 2007, 5). Dakle, prvi ljudi koji su putovali vlastitim izborom, dobrovoljno, a

---

²⁹ Izvor: Zakon o azilu, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_06_103_1363.html, pristupljeno 13.12.2018.

³⁰ Pritom ne smijemo zaboraviti da se razmjena predmeta, koja se može smatrati nekom vrstom trgovine, počela odvijati još u gornjem paleolitiku. Što se tiče novca, u predmonetarno doba (prije lijevanog i kovanog novca), školjke (koje su čest nalaz i na paleolitičkim arheološkim nalazištima) su se često koristile kao uobičajeno platežno sredstvo. Trgovanje školjkama i korištenje školjki kao novca rašireno je po cijelom svijetu. Primjerice, kauri školjke (engl. cowry, *Cypraea moneta*) bile su sredstvo plaćanja u Aziji i Africi (Duca, 2012, 16), dok je spondilus ili čančica (lat. *spondylus*, *Spondylus gaederopus*), sredozemna školjka, još od ranog neolitika korištena kao platežno sredstvo na čitavom području od Egeja do Baltika (Duca, 2012, 17; Hrvatska enciklopedija, 2018). Zanimljivo je da se od obje školjke radio nakit te su smatrane simbolima plodnosti, tj. ženskim simbolima.

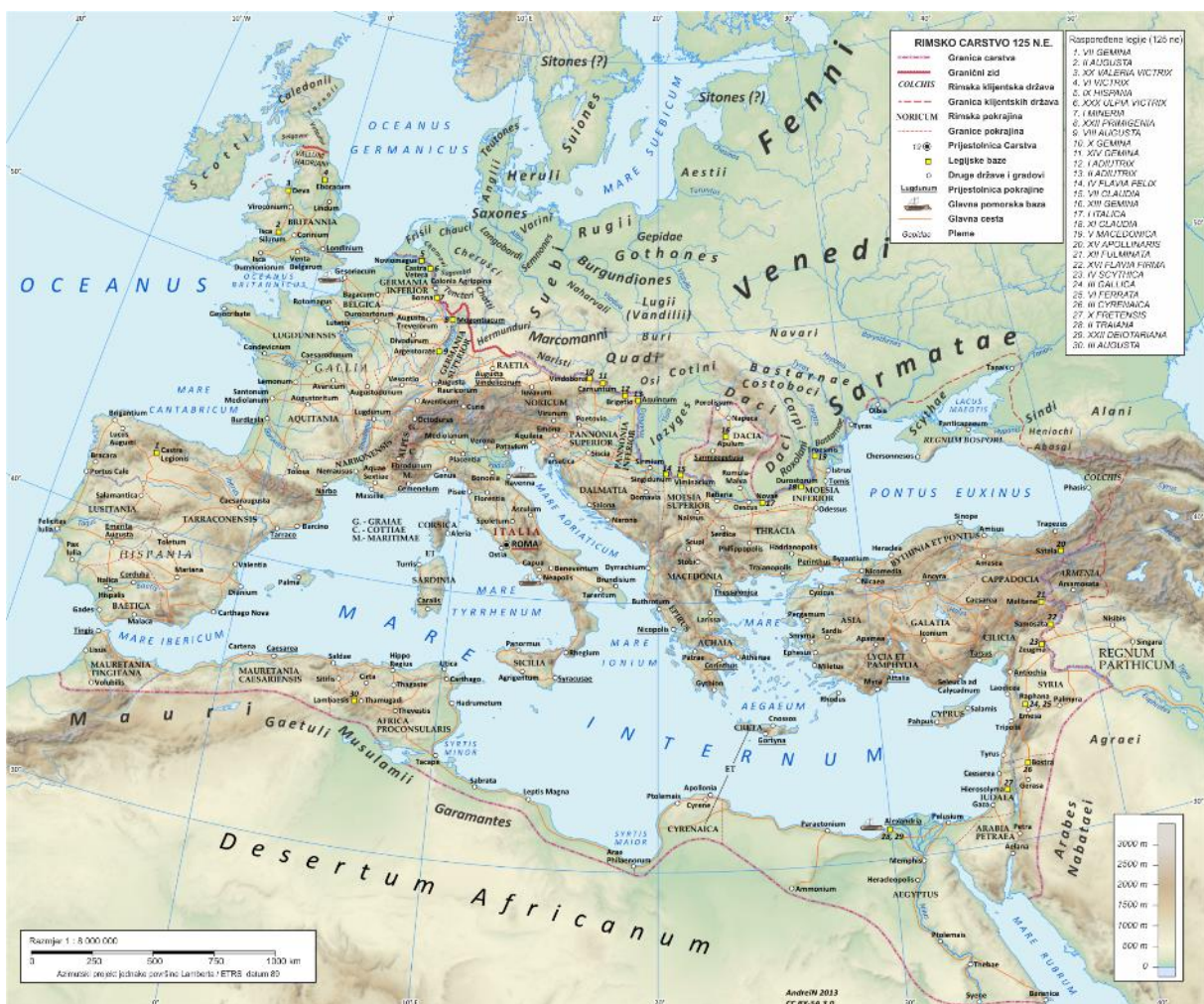
ne zato što su na to bili primorani nekom nedaćom ili traženjem novog životnog prostora, bili su trgovci. Takva putovanja poznata su nam na prostoru Europe još iz eneolitika, kada se trgovina zbog razvoja metalurgije krenula brže razvijati.³¹ U doba Grčke, trgovina se odvijala većinom morskim putem, no ne putuju više samo trgovci. U to vrijeme nisu još postojali putnički brodovi, pa je onaj koji je htio putovati morem, morao otići u luku i pronaći brod koji je prenosio robu na njegovu željenu destinaciju, ili barem nekamo u tom smjeru. Putovanje morskim putem tada je bilo jednostavnije, jer sve do Rimskog carstva, nije postojala adekvatna cestovna infrastruktura, i putovalo se ili pješke, ili na magarcima i mazgama, ponekad upregnutim u kola sa 2 ili 4 kotača; ukratko, jednako kao i mnogo ranije, tijekom eneolitika. Ceste u doba stare Grčke bile su slabo održavane, s iznimkom onih koje su vodile do važnih svetišta i hramova. Uz rijetke mostove, loše ceste i slabu povezanost, problem su predstavljale i planine, te pljačkaši koji su vrebali uz ceste. Bilo kakvi smještajni kapaciteti za prespavati noć na putu bili su rijetki, no iako je kasnije, u rimsko doba, njihov broj znatno porastao, iz izvještaja putopisaca saznajemo da se uglavnom radilo o više ili manje groznim mjestima. Uz sve navedeno, nije čudno da se putovanje u antici smatralo u najmanju ruku neugodnim pothvatom, nužnim zlom za postizanje nekog cilja. Pa ipak, Grci su unatoč svemu tome putovali ne samo zbog trgovine i religijskih razloga (npr. u svetište u Delfima), već i zbog učenja i kulturnog uzdizanja te sportskih događanja (Olimpijske i druge igre) (Rabotić, 2014, 8). Kada je u 5. st. pr. Kr. u Ateni izgrađen Partenon, odmah je postao privlačan posjetiteljima, kojih je grad ionako bio pun nekoliko puta godišnje kada su se održavale dionizije, svečanosti u čast boga Dioniza. Apolonovo svetište u Delfima i Pitijске igre u istom gradu, svetište u Dodoni (sjeverozapadna Grčka) i ono posvećeno Zeusu u Olimpiji, gradu gdje su se održavale i Olimpijske igre, također su privlačili Grke iz cijele zemlje, pa i strance. U potrazi za ozdravljenjem putovalo se u najslavnije grčko lječilište – Asklepijevo svetište u Epidauru, koje je zadržalo svoju privlačnost kao destinacija kroz cijelo helenističko razdoblje. Taj „lječilišni turizam“ Grci su prenijeli kasnije na Rimljane te nam ostavili mnoštvo termi koje su ostale sačuvane, a neke su u funkciji

---

³¹ Da se ne zadržimo samo na Europi, jedan rani primjer trgovaca iz Amerike potječe iz doba Astečkog carstva (1428. - 1521.). Riječ je o profesionalnim trgovcima koje su Asetci zvali *pochtéca*, a koji su odlazili na duge i daleke trgovačke ekspedicije kako bi prodavali višak robe i pribavljali luksuznu robu iz drugih krajeva, poput životinjskih koža, rijetkog perja i školjaka, i sl. Djelovali su na području cijele Mezoamerike, trgujući van granica Carstva, a zbog njihove mobilnosti i dobrog poznavanja Carstva, često su radili i kao špijuni (ast. *naualoztomeca*, tj. prurušeni trgovci), skupljajući i prenoseći informacije. Bili su vrlo cijenjeni, često i bogati, te su se na društvenoj ljestvici nalazili odmah ispod plemstva. Udruženi u cehove, među sobom su se držali stroge hijerarhije koja je bazirana na tome čime se tko bavi (pr. organizacija trgovačkih ekspedicija, briga o gradskim tržnicama), odnosno čime trguje (luksuznom robom, robovima, informacijama, i sl.) (Phillips, 318-319, 2007).

i danas, dok je putovanje da bi se posjetilo neko sveto mjesto prisutno u različitim religijama te se nastavlja u obliku hodočašća kroz cijeli srednji vijek pa sve do danas.

Ako je suditi po antičkim geografima, povjesničarima i putopiscima, Rimljani su naslijedili grčki običaj posjećivanja svečanosti i svetišta ili događanja poput Olimpijskih igara, te su se upustili u istraživanja novih i udaljenih krajeva, bilo zbog umnih razloga poput pisanja knjige, ili jednostavno – iz znatiželje.

Slika 4. Mreža glavnih rimskih cesta u doba Hadrijana (između 117. i 138. godine)

Mnogi antički pisci, znanstvenici, povjesničari, geografi i filozofi, poput Herodota, Pauzanije i Strabona, putovali su kako bi istražili druga područja i kulture za potrebe svojih djela. Herodot (484. g. pr. Kr. – 425. g. pr. Kr.) je tijekom pisanja svoje *Povijesti* putovao po Maloj Aziji i otocima uz njezinu obalu, te je, između ostalog, posjetio je Perziju, Crno More, Trakiju,

Makedoniju i Egipat, te jug Italije. On također spominje kako je mnogo Grka odlazilo u Egipat, zbog trgovine, istraživanja, ili jednostavno da bi vidjeli tu zemlju (turizam). U *Povijesti*, osim povijesnih događanja, on opisuje mjesta, vjerovanja, običaje i život naroda i zemalja koje je posjetio, što ga, osim „ocem povijesti“, čini i putopiscem i etnografom. On opisuje sve što je vidio vlastitim očima i čuo od ljudi koje je sreo na putu (u potonjem se slučaju često ograđuje od (ne)istinitosti tuđih priča).

Strabon (64/63. g. pr. Kr. – 24 n.e.) je također mnogo putovao, i zapažanja sa svojih putovanja je, oslanjajući se na starije pisce (jedan od izvora mu je i Homer), zabilježio u svojoj *Geografiji*, gdje opisuje dijelove Europe, Azije i Afrike. Pauzanija (110. – 180. n. e.) je na temelju brojnih vlastitih putovanja po Rimskom carstvu napisao je *Vodič po Grčkoj* u 10 knjiga. Kao pravi putopisac, on opisuje geografske i kulturološke značajke svih grčkih pokrajina, a njegovo djelo moglo bi se smatrati prvim turističkim vodičem (*Hrvatska enciklopedija*, 2018).

Osim povjesničara i geografa, putovali su i drugi. Branislav Rabić (2014) iznosi kako se osim putovanja zbog edukacije, zdravstvenih razloga (odlazak u terme), sportskih i religijskih događanja i znatiželje, u antičko doba pojavljuju i drugi, nama danas bliski razlozi – obilazak znamenitosti i putovanja zbog zabave i zadovoljstva. Imućni Grci i Rimljani začetnici su ideje putovanja u slobodno vrijeme. Za tu elitu, putovanje je predstavljalo bijeg od grada, svakodnevnog života i ljetnih vrućina u ljetnikovce i vile.

U rimsko doba, zanimljiv je postao Egipat, koji je s jedne strane bio dovoljno egzotičan i neobičan, a s druge strane, putovanje do tamo bilo je relativno jednostavno: brodovima iz luke Puteoli kod Napulja trebalo je, prema Pliniju starijem, 9-12 dana plovidbe do Aleksandrije. Za rimske vladavine, zamah putovanjima dao je razvoj cestovne infrastrukture. Iako je razgranata mreža cesta bila pod državnom upravom, a za sigurnost važnijih osoba brinula je vojska (Petrić, 2007, 6), Blumell (2007, 11) navodi kako na cijelom području rimskoga carstva postoje nadgrobni spomenici na kojima je piše da su osobu koja ovdje počiva ubili razbojnici („*interfectus a latronibus*“), što znači da su putovanja za obične ljude još uvijek mogla biti prilično opasna.

Ostali čimbenici koji su doprinijeli učestalosti putovanja u to doba uključivali su razvijen pravni sustav, stabilnije geopolitičke prilike, te zajedničku valutu i jezik na rimskom teritoriju. Mnogi su bogatiji Rimljani, poput Pauzanija, putovali u Grčku, bilo na razne svetkovine u čast bogova, ili na Olimpijske igre (ili neke druge igre), te se vraćali kući sa suvenirima. I Pauzanija i Herodot u svojim djelima spominju vodiče koji pokazuju zainteresiranima što vrijedi vidjeti

– hramove, svetišta, kipove, ili nešto treće, te ih vode uokolo opisujući lokalne običaje i mitove vezane uz ta mjesta (Rabotić, 2014, 9-10).

Važno je naglasiti da je unatoč svemu ovom i dalje putovala samo manjina koja si je mogla i željela to priuštiti, i to velikom većinom muškarci, dok su žene, kao Odisejeva Penelopa, ostajale kod kuće. Međutim, neporecivo je da se i tada putovalo zbog znatiželje, edukacije, i kulturnog iskustva, a ne samo zbog egzistencijalnih i poslovnih razloga, te da se putovanje već tada počelo smatrati oblikom istraživanja stranog svijeta i ispunjavanja slobodnog vremena (koje je jedan od osnovnih preduvjeta za putovanje).

Daljnji razvoj putovanja zaustavljen je propašću Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine. Ceste i putevi postali su utočišta razbojnika i skitnica, a putovanja motivirana raznodom i rekreacijom su iščezla. Tek početkom ranog srednjeg vijeka prilike su se smirile.

U srednjem vijeku često se koriste i nadograđuju rimske ceste koje su osnova su za srednjovjekovni razvoj prometnih pravaca. Budući da su sigurne i održavane ceste osnovni preduvjet za putovanje, u mnogim vladarskim poveljama, mirovnim ugovorima i sporazumima kao jedna od glavnih stavki navodi se pravo slobodnog kretanja cestama i zaštita svih putnika (Čoralić, 1997, 129). Konj³² je bio najvažnije sredstvo putovanja, a koristili su se i mazge, magarci i volovi te razne vrste kola (ako je putnik bio imućniji i cesta dovoljno široka).

Uz prometne pravce nastaju i različiti uslužni objekti namijenjeni olakšavanju prometa i putovanja (gostionice, konačišta, hanovi, karavansaraji i dr.). Konačišta koja su osnovali i uzdržavali vladari, vlastela ili crkvene ustanove pružala su putnicima usluge najčešće bez naknade, no duž najprometnijih smjerova nicali su i privatni ugostiteljski objekti čiji su vlasnici bili lokalni stanovnici (Čoralić, 1997, 155).

Trgovci su i dalje najčešći putnici, no putuju i vladari i dvorska svita, glasonoše, razni poslanici, pustolovi i hodočasnici. Prva masovnija putovanja u ovo doba potiče upravo Crkva koja organizira hodočašća vjernika u Svetu Zemlju te razna svetišta (španjolski Santiago de Compostela, talijanski Loreto) (Petrić, 2007, 6). Različiti crkveni redovi tvorili su mrežu samostana koji su zbrinjavali hodočasnike na putu. Samostani su većinom bili udaljeni jedan od drugoga dan hoda i predstavljali su najsigurniji zaklon od razbojnika. Jedan od najzanimljivijih književnih opisa putovanja prema nekom svetištu su Canterburyjske priče

---

³² Konji su bili pripitomljeni i počeli su se koristiti oko 4000. g. pr. Kr. Konjaništvo se razvilo među drevnim indoiranskim narodima koji su živjeli između Volge i Urala, što se vidi po distribuciji konjskih kostiju u arheološkim nalazima (Šakaja, 2015, 183-185).

(engl. *The Canterbury Tales*, tj. izvorno *Tales of Caunterbury*) koje je napisao Geoffrey Chaucer (1343. – 1400.). Knjiga govori o 30 hodočasnika koji kreću na put u Canterbury pokloniti se grobu sv. Thomasa Becketa, a putem se natječu u pričanju priča.³³

Kršćanska hodočašća odvijaju u različitom intenzitetu od 2./3. stoljeća naše ere, kroz cijeli srednji vijek pa sve do danas, a istu praksu imaju i pripadnici drugih religija, poput muslimana i hinduista. Za muslimane, hadž (arap. *ḥaǧǧ*) označava hodočašće na sveta mjesta Meku, Minu i brdo Arafat (*Hrvatska enciklopedija*, 2018). Tijekom srednjeg vijeka, muslimanski hodočasnici okupljali su se u velikim gradovima Sirije, Egipta i Iraka kako bi zajedno u grupama tj. karavanama od više tisuća hodočasnika išli u Meku (Peters, 1994, 164).

Osim pomno bilježenih putovanja vladara, najzanimljivija su nam upravo putovanja hodočasnika jer je većinom riječ o običnim ljudima. Od početka 16. stoljeća raste broj hodočasnika, no njihovi motivi više nisu isključivo vjerski, već sada uključuju i neke dodatne motive poput želje za ugledom i upoznavanja dalekih krajeva. Milorad Pavić opisuje kako je izgledalo jedno takvo hodočasničko putovanje u Svetu Zemlju, navodeći da je Venecija bila jedan od najvažnijih polaznih punktova, te da je za takvo putovanje bilo potrebno barem 150 do 200 dukata, što je bila velika svota. Većina tog novca išla je kapetanu broda, a putnik hodočasnik trebao je sa sobom ponijeti niz drugih potrepština: odjeću, nešto nekvarljive hrane, ležaljku i pokrivač za spavanje, i sl. Putovanje morem od Venecije do Jafe, odakle se dalje kopnom išlo do Jeruzalema, moglo je trajati 30 do 80 dana, ovisno o dobu godine i vremenskim (ne)prilikama, dok je ukupno vrijeme provedeno na putovanju najčešće trajalo pet do osam mjeseci (Pavić, 2007, 34-35). Na moru su osim nevremena opasnost za hodočasnike predstavljali su i gusari, a na kopnu pljačkaši i samovolja lokalnih vladara koji su znali bezrazložno zadržavati putnike, proizvoljno naplaćivati dozvole za prolazak, i sl.

Uz trgovce i hodočasnike, postoji još jedna važna vrsta putnika – istraživači moreplovci čija su putovanja znatno unaprijedila dotadašnju kartografiju. Među najpoznatije iz srednjega vijeka ubraja se Marko Polo (1254. – 1324.) koji je od 1271. do 1295. godine putovao Azijom, od čega je 17 godina proveo je u službi Kublaj-kana. Nakon povratka u Veneciju, 1298. godine sudjeluje u sukobu između mletačkih i genoveških brodova kraj Korčule te biva zarobljen. U zarobljeništvu je upoznao pisca Rustichella iz Pise kome je detaljno prepričao svoja putovanja po Kini, Mongoliji, Indokini, Indiji i Šri Lanki, a on ih je na francuskom zapisao u djelu

---

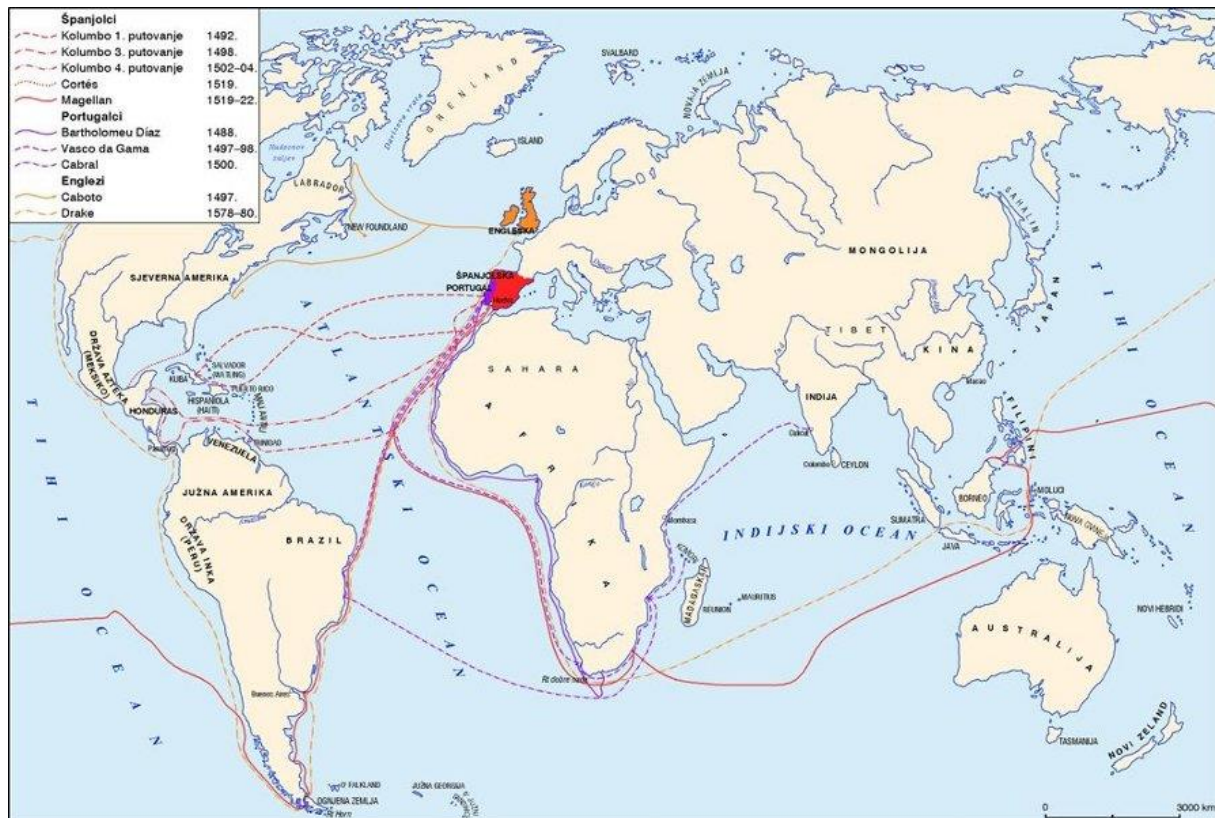
³³ Izvor: Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/The-Canterbury-Tales>

naslovljenom Knjiga svjetskih čudesa (*Livre des merveilles du monde*), poslije poznatom pod nazivom Milijun (tal. *Il Milione*) (Peklić, 2010, 50-53; Debenham, 2005, 56-58). Njegov putopis dao je prve točnije podatke o Aziji i njihovoj ekonomiji i kulturi, te poslužio kao osnova za geografske karte tih područja (npr. Katalonski atlas iz 1375. godine) a osim toga, bio je inspiracija za Diasa, Kolumba i ostale španjolske, portugalske, talijanske i engleske istraživače, geografe i pustolove koji su se otisnuli u nepoznato u narednim desetljećima.

U to veliko doba otkrića (od oko 1500. do oko 1620. godine) među prvima je zakoračio Bartolomeu Dias koji je 1488. godine prvi oplovio Rt dobre nade i time pronašao novi morski put od Europe u Aziju. Ubrzo su uslijedila putovanja Kristofa Kolumba koji je između 1492. i 1500. godine otkrio Kubu, Haiti, antilske otoke i dr., a umro je ne znajući da je otkrio novi kontinent. Godinu dana nakon njegove smrti (1507. godine) taj kontinent prozvan je Amerikom po talijanskom pomorcu Amerigu Vespucciju koji je dopro do obala Brazila i Hondurasa³⁴ te prvi opisao Novi svijet. U međuvremenu (1497. – 1498.), portugalski pomorac Vasco da Gama otkrio je morski put u Indiju oko Rta dobre nade, što je pridonijelo razvoju trgovine između zapadne Europe i Azije te osnažilo kolonijalnu moć Portugala. Velike zasluge ima i Ferdinand Magellan (Fernão de Magalhães) koji je 1519. godine krenuo na putovanje te otkrio prolaz između Atlantskog i Tihog oceana. Na putu je poginuo, no ostatak ekspedicije nastavio je plovidbu i time je prvi puta oplovljena Zemlja (*Hrvatska enciklopedija*, 2018).

---

³⁴ Mnogi su znanstvenici kasnije izrazili sumnje u postojanje Vespuccijeva prvog putovanja između 1497. i 1498. godine koje ga je odvelo u Honduras, iako se ono nije dovodilo u pitanje za njegova života (Davies, 1952).

Slika 5. Geografska otkrića u 15. i 16. st.

Paralelno s ovim otkrićima, u Starom svijetu razvija se interes za znanost i filozofiju, a umjetničko stvaralaštvo cvate. Ljudi su željni upoznavanja novog, pa tako osim istraživača-geografa, na putovanja kreće i tadašnja intelektualna elita. Među prvim takvim putnicima bio je francuski filozof Michel de Montaigne. On je 1580. i 1581. godine putovao Europom³⁵ te svoje doživljaje objavio u obliku zbirke eseja u kojima naglašava ulogu putovanja u psihološkom i intelektualnom formiranju čovjeka (Petrić, 2007, 7). Takva razmišljanja postavila su temelje za *Grand tour* – putovanja koja su od 17. do sredine 19. stoljeća poduzimali mladi britanski aristokrati. Takva putovanja imala su edukativnu svrhu, mogla su potrajati od nekoliko mjeseci do nekoliko godina, a zbog svog kulturnog naslijeđa, glavna odredišta bile su zemlje Sredozemlja, posebno Italija.³⁶ Takva putovanja zamrla su uslijed razvoja željeznice i

³⁵ Putovao je u Italiju preko juga Francuske, kroz Švicarsku, Njemačku i Austriju. Osim opisa vlastitih iskustava u svojim putničkim dnevnicima, on piše i o tuđim opisima Amerike (izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Michel_de_Montaigne).

³⁶ Zanimljiv je navod Petera Frankopana (2019), koji opisuje kako su lučki gradovi poput Genove i Venecije imali ključnu ekonomsku ulogu u Europi zbog svojih trgovačkih veza s Istokom, no nakon otkrića Amerike, te veze slabe i dolazi do krize u Sredozemlju, te se upravo tada kao alternativa počinje razvijati turizam u Italiji, koja je do doba kada je *Grand tour* postao uvriježena praksa među britanskom aristokracijom, već slovila kao važno turističko odredište. Frankopan taj proces opisuje ovako: „Neki su vidjeli upozorenja prije drugih. Već je 1600.

parobroda kao proizvoda industrijske revolucije koji su putovanje učinili dostupnijima širem krugu ljudi.

Razvoj industrije i znanosti daljnje je otkrivanje svijeta učinio lakšim. Sve do sredine 19. stoljeća, neki dijelovi svijeta s ekstremnim klimatskim uvjetima odvrćali su istraživače, no u to doba počinju se pojavljivati različita sredstva koja pomažu da se ti uvjeti prevladaju i ublaže, npr. lijekovi protiv skorbuta i malarije, mehanizmi za utvrđivanje geografske duljine, odjeća za tropske i polarne uvjete i sl. (Fernández-Armesto, 2010, 385).

Istraživači s kraja 19. stoljeća bili su posljednji istraživači predindustrijske epohe. Među njima su i braća iz Karlovca, Mirko i Stevo (Stjepan) Seljan. Oni su 1899. godine krenuli na put u Adis Abebu, glavni grad Abesinije (dan. Etiopija) koji je tada postojao tek 12 godina. Tamo je stolovao njegov osnivač, car Menelik II. na čijem su dvoru Seljani ostali 3 mjeseca, nakon čega ih je on uzeo u svoju službu, imenujući Mirka guvernerom Etiopije, a Stjepana njegovim zamjenikom. U Etiopiji su oni imali zadaću u carevo ime upravljati još nesređenim pokrajinama, prikupljati od tamošnjih plemena slonovaču i zlato za Menelika, te odrediti granicu između Etiopije tj. Abesinije i Kenije. Uz ove poslove, Seljani su bilježili geomorfološke značajke, povijest, floru i faunu Etiopije, te opisivali plemena koja su zatekli, njihove običaje i gospodarstvo, ali i odnos naspram trgovine robljem te kako Menelikova vojska tretira plemena. Nakon povratka iz Etiopije, već 1903. godine kreću u Brazil, koji biva njihovom prvom postajom u istraživanjima Južne Amerike koja su potrajala sve do Mirkove smrti u Peruu 1913. godine (Lazarević, 1991). Svojim geografskim, klimatskim, etnografskim i drugim istraživanjima obuhvatili su Brazil i Amazonu, Paragvaj, Argentinu, Boliviju i dr., te su se iskazali kao vrsni kartografi nepoznatih područja Južne Amerike.

Dok su braća Seljan i drugi istraživači i kartografi druge polovine 19. i početka 20. stoljeća utirali putove kroz manje poznate i još uvijek nepoznate dijelove svijeta kojih je svakim danom bilo sve manje (te čija istraživanja su sada često bila u svrhu utvrđivanja novih ruta za željeznicu i parobrode), početna faza turizma već je tekla.

---

britanski veleposlanik u Mlecima zapisao da 'je u trgovini propadanje toliko očevitno da svi zaključuju da će se grad kroz dvadeset godina posve urušiti'. Mleci su nekada gospodarili istokom, ali više se nisu mogli takmičiti. Čitavi nizovi moćnih brodova, 'a svaki je težio više od 1000 tona', običavali su kući donositi robu ili hitati nazad da se iznova natovare; sada više 'nema ni jednoga'. Nije prošlo mnogo vremena i grad je pronašao novi imidž pretvorivši se iz trgovačke energane u središte požudnih naslada, ugodu za hedoniste. Premda su vlasti željele okončati nošenje sve većih i boljih dragulja, razmetljive zabave i uzbuđenja koja idu za nasladom, promjena za kojom je grad posezao je zbog mnogo čega bila razumljiva: jesu li uopće imali izbora?' (Frankopan, 263, 2019).

Slika 6. Prikaz putnika u španjolskom gradu Oviedu, skulptura naziva *El regreso de Williams B. Arrensberg* (Povratak Williamsa B. Arrensberga), autor: Eduardo Úrculo.

4. Turizam

*„Još prije nekoliko desetljeća, putovanja su bila privilegij uskog sloja imućnih ljudi. No danas, zahvaljujući povećanju slobodnog vremena, plaćenim dopustima i mnogo boljim prometnim vezama, svake godine milijuni ljudi odlaze na putovanja. U društvu obilja, automobil i avion nisu više luksuzna prijevozna sredstva. (...) Svi turisti imaju jedno zajedničko obilježje: fotoaparatus. Na organiziranim putovanjima, sve je predviđeno, autobus se zaustavlja na točno određenim mjestima, i to onima s kojih se može najbolje fotografirati. Turisti imaju na raspolaganju tek toliko vremena da siđu i pritisnu otponac... (...) Ipak, ljudsko tijelo ima svoje granice i ne može za tako malo vremena apsorbirati toliko novih dojmova a da ih ne pobrka. No to nije važno, jer kad se turisti vrate, dat će razviti fotografije i prisjetit će se mjesta koja su posjetili. Nema više potrebe za gledanjem. Aparatus gleda za vas.“ (Gisele Freund, *Fotografija i društvo*, 1981, 195-196).*

Antropologija se nije bavila turizmom sve do 70-ih godina prošloga stoljeća, kada su promjene koje je turizam uzrokovao u zajednicama ljudi i njihovoj kulturi postale izraženije. Turizam je danas tema od posebnog interesa za antropologiju koja se njime bavi primarno s dva aspekta:

pokušava razumjeti podrijetlo turizma i ustanoviti njegov utjecaj. Kroz istraživanje turizma, mogu se proučavati teme kao što su kulturni identitet i izričaj, društvene promjene i razvoj, i sl. Antropolozi s turistima dijele neke zajedničke karakteristike: i jedni i drugi putuju da bi istraživali, te bivaju označeni kao stranci u društvu kojeg istražuju (Stronza, 2001, 261, 264).

Vjeruje se da naziv za turizam dolazi od pojma *Grand tour* koji se odnosi se na putovanja mlađih pripadnika engleskog gornjeg staleža od kraja 17. do sredine 19. stoljeća kojima je to veliko kružno putovanje (najčešća destinacija bio je Rim, tj. Italija općenito) trebalo poslužiti za stjecanje iskustava o svijetu kako bi nakon putovanja bili sposobniji obnašati svoje društvene funkcije (Štifanić, 2005, 808). Pojam „*Grand tour*“ potječe od riječi *tour* koja dolazi od starofrancuskog *tor, tourn* tj. *torner, tourner* – okrenuti (se), a koja se javlja već 1300. godine³⁷ (oko 1640-e počinje se koristiti u smislu putovanja, „kontinuiranog hodanja“ ili ekskurzije), te korijene ima u latinskoj riječi *tornus / tornare* odn. grčkoj riječi *tornos* (τόρνος)³⁸ (Petrić, 2007, 18-19). Pojmovi „turist“ i „turizam“ najprije su se pojavili u Engleskoj: riječ „turist“ (*tourist*) javlja se u Oxfordskom rječniku u kasnom 18. st., tj. 1772. godine, a pojam „turizam“ (*tourism*) prvi puta je upotrijebljen 1811. godine,³⁹ da bi već polovicom 19. stoljeća bili su u općoj uporabi u svim europskim jezicima (Jagić, 2005, 106; Molvarec, 2017, 294).

U prethodnom, trećem poglavlju navedene su aktivnosti koje se mogu smatrati turističkima (tzv. predturistička epoha). Te se pojave prema Petriću (2007) smatraju se pretečom modernog turizma, budući da još nisu bili ostvareni uvjeti za turizam u današnjem smislu te riječi (turizam kao organizirana gospodarska grana). Putovanja koja su se odvijala prije nastanka suvremenog turizma nisu se nazivala turističkima; ona su bila vjerska, znanstvena, trgovačka, diplomatska, državnička, itd., jer nije još postojao izraz „turizam“ koji bi ih sveo pod zajednički nazivnik. Iako je i u starom i srednjem vijeku bilo grupnih, organiziranih putovanja, poput istraživačkih ekspedicija za koje je sasvim sigurno bila potrebna dobra organizacija, ili prethodno opisanog hodočasničkog putovanja u Svetu Zemlju te odlaska muslimana u Meku, u kojima su u velikom broju i organiziranom grupama sudjelovali i seljaci, tj. običan puk, smatra se da je, izuzev tih primjera, većina ostalih vrsta putovanja ipak bila pojedinačna i neorganizirana (npr. seljaci koji idu tržiti na sajam u drugo, obližnje mjesto), učesnici (posebice duljih putovanja nevezanih za hodočašća) su bili pretežno pripadnici aristokracije, imućnijih građana ili znanstvenika, jer

---

³⁷ Izvor: Online Etymology Dictionary, https://www.etymonline.com/word/tour?ref=etymonline_crossreference#etymonline_v_15418

³⁸ Izvor: Online Etymology Dictionary, <https://www.etymonline.com/word/turn>

³⁹ Izvor: Online Etymology Dictionary, https://www.etymonline.com/word/tourism#etymonline_v_25855

ostali nisu imali slobodno vrijeme niti financijske resurse za putovanje, nije bilo promocije odredišta (barem ne onakve kakva postoji danas), prometni pravci nisu bili dovoljno razvijeni, itd. (Petrić, 2007, 8). Turizam kao organizirana aktivnost odnosno grana gospodarstva nastao je tek nakon industrijske revolucije i društveno-ekonomskih i tehnoloških promjena koje su uslijedile kao posljedica industrijalizacije. Razlozi zbog kojih su ljudi u predturističkoj epohi putovali i dalje su važeći, samo što uz njih, dobar broj turista-putnika danas putuje i (ponekad isključivo) zbog zadovoljstva, užitka i razonode.

Thomas Cook (1808. – 1892.), britanski poduzetnik, obilježio je začetke modernog turizma u Velikoj Britaniji. Zaslužan je za prvo organizirano putovanje 1841. godine, te za osnivanje prve putničke agencije 1845. godine (Petrić, 2007, 10). Početna faza turizma veže se uz masovnu pojavu termalnih kupališta i lječilišta u cijeloj Europi, a uskoro se pojavljuju i naznake sezonalnosti turizma, odnosno trend odlaska u mjesta s blažom klimom gdje se velika hladnoća ili velika vrućina, ovisno o dobu godine, lakše podnose (Štifanić, 2005, 808-809). Već u drugoj polovici 19. stoljeća nastaju prvi turistički vodiči koji daju prijedloge i savjete za posjet pojedinim destinacijama te govoreći budućim putnicima što „vrijedi vidjeti“ oblikuju njihov ukus. Ta prva putovanja tj. početnu fazu razvoja turizma karakterizira dominacija željeznice⁴⁰ kao prijevoznog sredstva, a tek nakon što su se poboljšali način prijevoza te kvaliteta smještajnih objekata i ugostiteljskih usluga, putovanje se počinje vezati uz pojam komfora.

Suvremeni turizam kakvog danas poznajemo nastajao je kroz tri faze, od kojih je gore opisana početna faza trajala od 1850. do 1914. godine, razvojna od 1914. do 1945. godine, a visoka faza počela je 1945. godine (*Hrvatska enciklopedija*, 2018). Ova posljednja faza prema nekima traje i danas, a prema drugima, trenutno smo u postturističkoj fazi. Igor Duda ove faze povijesnog razvoja naziva fazom otkrivanja, fazom ozakonjivanja (godišnji odmor kao zakonsko pravo) te fazom omasovljavanja turizma (Duda, 2003, 806). Pojava masovnog turizma imala je toliki

---

⁴⁰ Prvi vagoni nalik današnjima javljaju se sredinom 18. stoljeća, a kretali su se uz pomoć konjske zaprege. Richard Trevithick 1804. konstruirao prvu upotrebljivu parnu lokomotivu, ali ona se koristila u rudniku. Prva javna željeznica koja nije bila samo za teretni, već i putnički promet, puštena je u uporabu 1825. na pruzi Stockton–Darlington u Engleskoj, no na njoj se sve do 1830. koristila konjska vuča. Te iste godine ustanovljena je prva javna željeznica na kojoj je vagoni vučena parna lokomotiva Georgea Stephensona (1781. – 1848.), a spajala je Liverpool i Manchester, postavila temelje za današnje standarde i prva uvela vozni red. Njome je započela era rapidne gradnje željeznica. Primjerice, prva željeznica u Irskoj počinje prometovati 1830., u Belgiji i Njemačkoj 1835., u Rusiji i Austriji 1837., u Italiji 1839., a u Hrvatskoj je željeznički promet uspostavljen 1860. godine. Uskoro se javljaju i luksuzni vlakovi poput Orient Expressa koji je počeo prometovati 1883. godine, a povezivao je Pariz i Istanbul. Parna lokomotiva obilježila je čitavo 19. stoljeće, a početkom 20. stoljeća, s pojavom lokomotiva s električnim i motornim pogonom, te elektrifikacijom željeznica, mreža pruga širi se još više. (Izvori: *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67678>; 200 godina razvoja željeznice, Ivo Bičanić, <https://arhivanalitika.hr/blog/200-godina-razvoja-zeljeznice/>)

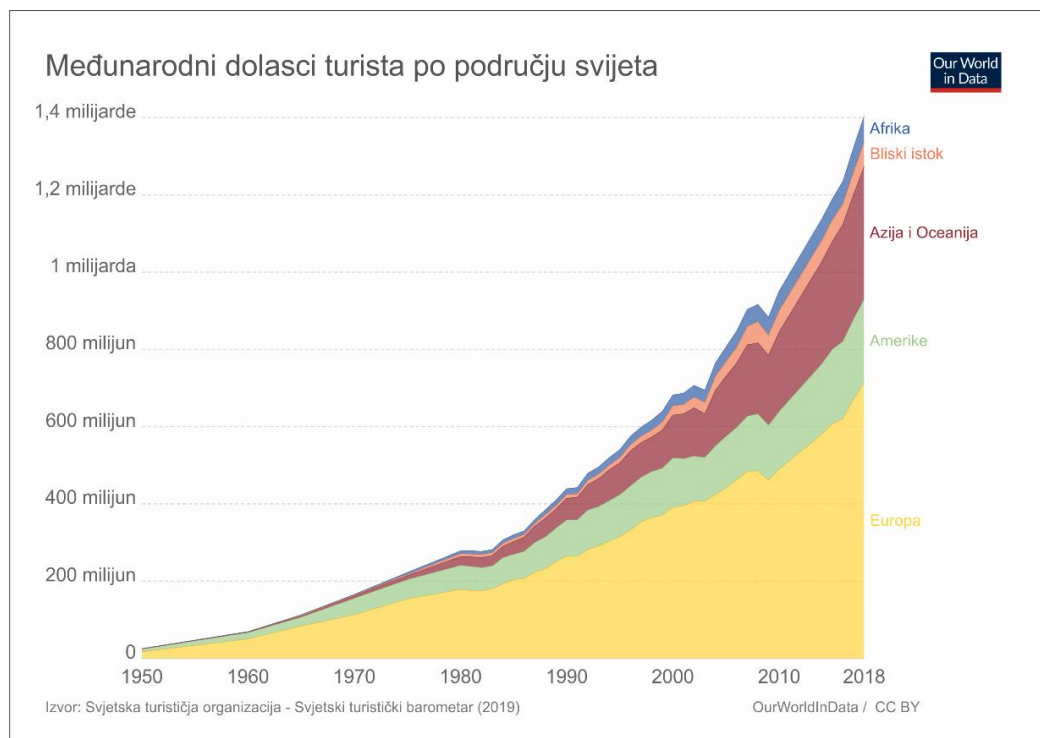
utjecaj da velik broj suvremenih teoretičara jednostavno radi podjelu razvoja turizma na doba prije i poslije njegovog omasovljavanja (Vidak i Sindik, 2015, 296). U sadašnjoj, postturističkoj fazi pokušavaju se nadići negativnosti masovnog turizma: uniformnost iskustva, ekološko zagađenje, imperijalistički i kolonijalistički stav te stereotipizacija Drugoga (Molvarec, 2017, 365).

Turizam se definira i opisuje na mnogo načina: kao oblik interakcije među kulturama (Klarić, 2005, 35), opreka svakodnevice, dio čovjekova istraživačkog ponašanja (Graburn, 1977, 17-35), ritualni bijeg od svakodnevice i simbolična potraga za autentičnim iskustvima (Stronza, 2001, 277), „bijeg iz svijeta rada u obećani svijet godišnjeg odmora o kojem se cijele godine mašta“ (Jadrešić, 1998, 450), „dvostruka sloboda“ jer „čovjek ne radi i nije kod kuće“ (Krippendorf, 1986), oblik korištenja slobodnog vremena i izraz ekonomskih mogućnosti pojedinca koji kroz turizam zadovoljava svoje potrebe (za odmorom, rekreacijom, istraživanjem, učenjem, zabavom, avanturom, itd.), društvena pojava u kojoj čovjek dobrovoljno mijenja okolinu u kojoj se nalazi i dolazi u kontakt s nepoznatim (Stanković, 1985, 76) ili kao „industrija odmora, dokolice i doživljaja“ te djelatnost koja pretvara kulturna i druga materijalna i nematerijalna dobra u ekonomske vrijednosti (proces komodifikacije) (Jadrešić, 1999, 57-59). Turizam je privremeno kretanje i boravak izvan mjesta domicila tijekom kojeg se čovjek (turist) bavi raznim aktivnostima koje nisu vezane za rad tj. zarađivanje (Jagić, 2005, 101) (osim ako se ne radi o posebnoj podvrsti turizma – poslovnom turizmu). On dopušta ljudima da se prostorno i vremenski udalje od svakodnevnog života, a povezan je s ispunjavanjem ljudske potrebe za luksuzom (statusni simbol) i može se ostvariti tek kada je zadovoljen osnovni životni minimum.

Osnovni uvjeti koji moraju biti ispunjeni za pojavu turizma su postojanje zainteresirane populacije koja ima dovoljno slobodnog vremena i financijskih resursa za odlazak na put, dostupnost odgovarajućeg sustava prijevoza i relativno sigurnog smještaja, te dostupnost dovoljnog broja informacija koje će pobuditi interes potencijalnih turista (Klarić, 2005, 35). Mnogi teoretičari tvrde da je turizam prije svega produkt slobodnog vremena. Iako slobodno vrijeme kao takvo postoji oduvijek, kada je uvedeno kraće radno vrijeme i kada je zajamčeni godišnji odmor postao pravo zahvativši šire slojeve društva, slobodno vrijeme i načini provođenja istog postupno se prestaju gledati kao rasipanje vremena te bivaju prihvaćeni kao zasluženi i nužni za održavanje mentalnog i fizičkog zdravlja. U Francuskoj je pravo na plaćeni godišnji odmor ozakonjeno 1936. godine, u Švedskoj i Velikoj Britaniji 1938. godine, a na našim prostorima 60ih godina (Duda, 2003, 806-807). Masovnija putovanja počela tek kada je

uz zakonski zajamčeno pravo na godišnji odmor i materijalni standard dosegao razinu koja je nakon podmirenja osnovnih životnih troškova bila dostatna za odlazak na turističko putovanje. Naravno, u zemljama s boljim životnim standardom, bilo je više onih koji su odmor mogli iskoristiti za putovanje, iako je pojava paket-aranžmana omogućavala i radničkoj klasi da barem povremeno putuje i tako se približi načinu života srednje klase. Tako je odlazak na odmor van mjesta stalnog boravka polako prestao biti luksuz i postao običaj. Pedesetih, a posebno šezdesetih i sedamdesetih godina, dolazi do pojave i širenja masovnog turizma jer su se smanjile ekonomske i kulturne razlike među ljudima. Već 80-ih godina 20. stoljeća sve više dolaze do izražaja negativne strane masovnog turizma⁴¹ te se počinju javljaju zahtjevi za razvojem turizma u skladu s načelima održivog razvoja,⁴² a problemi koje donosi masovni turizam i rad na razvoju selektivnih (održivih)⁴³ oblika turizma i danas su vrlo aktualni.

Slika 7. Rast broja turista po regijama od 1950-ih do danas.

⁴¹ Negativne strane masovnog turizma detaljnije ću izložiti u poglavlju 4.3.

⁴² Turizam koji je u skladu s načelima održivog razvoja pozitivno utječe na okoliš, društvo i ekonomiju; taj pozitivan utjecaj može uključivati poticanje lokalne proizvodnje, smanjenje emisija CO₂ uvođenjem električnih vozila ili plovila koji prevoze turiste, ograničenje broja posjetitelja zbog očuvanja prirode ili kulturne baštine, ulaganje u zaštitu prirode i baštine, ulaganje u lokalnu zajednicu, promociju autohtonih običaja i proizvoda, i sl.

⁴³ Selektivni oblici turizma uključuju one oblike koji su temeljeni na konceptu održivosti, primjerice, ruralni (seoski) turizam, svjetionički turizam, nautički turizam, kulturni turizam, i sl.

4.1. Tko su turisti i zašto putuju?

Svake godine 15 milijuna turista posjećuje Niagarine slapove⁴⁴ premda svi jako dobro znaju što ih ondje čeka. (...) Oni ne istražuju svijet, već svoju predodžbu o svijetu. Najprije u glavi stvore model ciljanog područja prema informacijama koje su drugi prije sakupili. Zatim taj model uspoređuju sa stvarnošću – klasični znanstveni postupak. (Kathrin Passing i Aleks Scholz, Izgubiti se, 2012, 20)

Danas kada je svijet otkriven i kartografirano, ljudi nastoje rekonstruirati uzbudljiv, romantiziran osjećaj putovanja u nepoznato tragajući za „autentičnim“ i „netaknutim“ lokalitetima. Što to zapravo znači? Prema Eriku Cohenu, sociologu i antropologu koji se intenzivno bavio istraživanjem turizma, svi turisti tragaju za nekim mitovima, a ta se potraga odražava u potrebama turista i njihovim motivima za putovanje. Različiti oblici turizma nastoje zadovoljiti njihove potrebe, pa stoga koriste mitove i legende za turističku promociju. Najčešći mit je onaj o (turističkom) raju, kojeg Cohen vidi kao svojevrsnu izvedenicu religijskih mitova, poput mita o raju na Zemlji kojeg ljudi žele pronaći ili oživjeti putujući na destinacije koje sadrže tragove zamišljene, idealizirane prošlosti i autentičnosti. Bijeg iz teške, ružne sadašnjosti (tj. svakodnevice) turisti traže na lijepim, ugodnim mjestima, što je posebno uočljivo kada ljudi čeznu za dalekim, „egzotičnim“ destinacijama, poput Pacifičkih otoka, Amazone ili afričkih rezervata, gdje vjeruju da još postoji idealno društvo, netaknuta priroda i autentična kultura. Kaže kako moderni ljudi ne čeznu za „poznatošću vlastitog doma već za stranošću dalekog Drugog“ (Cohen, 2013, 7-11). Međutim, ukoliko dođe do masovnog turizma na takvim destinacijama, kvalitete zbog kojih su proglašene rajevima bivaju brzo uništene uslijed ekonomske eksploatacije (Cohen kao primjere navodi Bali, Havaje i Tahiti). Masovni turizam potaknuo je razvoj, ali donio je zagađenje okoliša i mnoge druge negativne posljedice. Komadići „raja“ koji ostaju sačuvani svode se na ograđene nacionalne parkove i zaista teško pristupačna i negostoljubiva mjesta poput pustinja, Arktika i nekolicine visokih planinskih vrhova. Budući da netaknutih (k)rajeva gotovo više da i nema, turistička industrija

---

⁴⁴ Indijanci su naselili područje oko slapova Niagare između 1300. i 1400. godine, te su koristili rijeku Niagaru i posjećivali slapove mnogo prije no što su prvi europski istraživači kročili u to područje u prvoj polovini 17. stoljeća. Slapovi su svojom impozantnošću vjerojatno utjecali na kulturu populacija koje su živjele u njihovoj blizini, što je u konačnici utjecalo i na kasniji razvoj turizma vezanog uz slapove. Ime slapova potječe od indijanske (irokeške) riječi *Onguiaahra* koja znači „tjesnac“ ili „voda što grmi“, tj. „grmljavina vode“ (izvor: <https://www.niagarafallsinfo.com/niagara-falls-history/niagara-falls-municipal-history/the-chronicles-of-settlement-in-niagara/native-american-settlement-in-niagara/>).

komercijalizirala je sliku raja prenijevši je putem oglašavanja na cijeli niz raznih destinacija, pa tako danas imamo „šoping rajeve“, „rajeve za odmor“ (luksuzni *resorti*), „rajeve“ za određene aktivnosti (npr. Las Vegas kao raj za kockanje, „party“ destinacije poput Ibize, tematski parkovi poput Disneylanda ili Zemlje Djeda Božićnjaka u Laponiji – redom primjeri neautentičnosti). Time je potraga za rajem s početka priče lišena svih dubljih konotacija, pretvorena u sinonim za zabavu i užitak. Mitska tema raja sada je oživljena, u izmijenjenom izdanju, u umjetno stvorenim, od menadžmenta izmišljenim kontekstima čija svrha je zadovoljiti postmoderne zapadnjačke turiste (Cohen, 2013).

Zanimljivo je spomenuti da je i hrvatska obala Jadrana još od 60-ih godina 20. stoljeća percipirana i predstavljana kao neiskvareni raj za strance. Britanski turistički vodiči iz toga doba opisuju hrvatsku obalu kao „*fragment Rajskoga vrta, gdje su otoci i drevni gradovi povezani zlatnom povijesnom niti*“ (Duda, 2003, 817). Takvo viđenje hrvatske obale javlja se još i ranije: kada je u kolovozu 1936. godine tadašnji britanski kralj, Eduard VIII., došao na naše more sa svojom budućom suprugom Wallis Simpson, njegov posjet budno su pratile i britanske novine, koje su o Dalmaciji govorile vrlo pozitivno, hvaleći arhitektonske ljepote, bogatstvo baštine, romantične panorame i gostoljubivost domaćina, što je sasvim sigurno poslužilo kao poticaj budućim turistima i dobra reklama našoj obali.⁴⁵ Još prije toga, u doba Austro-Ugarske (1867. - 1918.), Česi su bili ti koji su potpomogli razvoj prvih turističkih središta u Hrvatskoj (pr. Opatija, Krk) prepoznavši ljepotu i potencijal Jadrana ne samo kao gosti, već i kao investitori.⁴⁶

Osim mita o raju, čest je i mit o podrijetlu iz prošlosti na kojem se temelje mnoga turistička mjesta (npr. Stonehenge⁴⁷ i brojni drugi primjeri arheoloških lokaliteta i povijesne baštine). Postoji još niz drugih mitova koji se koriste kako bi putem slika „prodali“ najrazličitije destinacije kao poželjne: mit o prirodi (romantizacija netaknute prirode), mit o plemenitom

---

⁴⁵ U medijima se osobito pisalo i o kraljevom, u to doba sablažnjivom, kupanju na Rabu, gdje su se on i Wallis odlučili okupati goli, te su tako navodno pokrenuli nudizam na Jadranu. Osim Raba, posjetili su i Dubrovnik, Korčulu, Šibenik i Trogir (izvori: <https://www.glasgrada.hr/eduard-viii-u-dubrovniku>; <https://www.24sata.hr/news/engleski-kralj-se-okupao-gol-na-rabu-i-nakon-toga-abdicirao-502536>)

⁴⁶ Izvor: <http://pogledaj.to/arhitektura/cesi-nasi-prvi-turisti-i-graditelji/>

⁴⁷ Taj mit ne mora imati dodirnih točaka sa istinom. Oko Stonehenge-a je nastala ideologija vezana uz keltsku tradiciju, tj. druidizam, iako arheološki podaci potvrđuju da je Stonehenge nastao prije dolaska Kelta u Britaniju (nastajao je u 6 faza između 3 000. i 1 520. g. pr. Kr.). John Avebury (1626. – 1697.), engleski antikvar, arheolog i pisac, prvi je povezao Stonehenge s druidima u knjizi *Templa Druidum*, prvom svesku svojeg djela *Monumenta Britannica* (1663. – 1693.) u kojem opisuje različita arheološka nalazišta i nalaze. Tu ideju kasnije je popularizirao još jedan antikvar s interesom za arheologiju, liječnik William Stukeley (1687. – 1765.), i ona je ostala prisutna do današnjih dana, pa se tako pripadnici modernih druida i danas u vrijeme ljetnog solsticija okupljaju kod Stonehenge-a, unatoč tome što je arheologija odavno dokazala da Stonehenge nema veze s Keltima (Izvor: *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Stonehenge>).

divljaku (aluzija na jednostavan i sretan život npr. seljaka u ruralnim krajevima naspram otuđenosti modernog društva), mit o umjetnosti (inačica traganja za autentičnim putem, primjerice, posjećivanja muzeja da bi se vidjelo originalno djelo), mit o individualnoj slobodi i samoostvarenju (mogućnost da se otkrije „pravoga sebe“ na putovanju), mit o jednakosti (nema društvene hijerarhije na plaži) i mnogi drugi (Dann, 2013, 31). Nerijetko se za turističku promociju koriste i lokalne legende (čudovište iz Loch Nessa ili naš vampir Jure Grando iz Kringe), te univerzalni motivi ljubavi (pr. Venecija ili Julijina kuća u Veroni) i smrti (posebice u okviru tzv. mračnog turizma, koji obuhvaća široku lepezu mjesta povezanih sa smrću, od rimskih Pompeja do koncentracijskih logora), a Dann tu nadodaje i mitski filmski turizam (pr. Novi Zeland gdje se snimao Gospodar prstenova, ili filmske lokacije Igre prijestolja – gdje se ubraja i Dubrovnik⁴⁸).

Kada govorimo o mitovima, valja spomenuti još jedan mit – a to je „mit o meni“ kao pojedincu izdvojenom iz mase, posebno mase turista (nitko sebe ne smatra turistom), zbog čega ljudi danas, zasićeni masovnošću i uniformnošću turističke ponude, sve više traže individualiziranu uslugu i postaju skloniji alternativnim oblicima turizma.

Već smo spomenuli poveznicu turizma i religije vezano uz mit o raj. Prema brojnim autorima, turizam danas ispunjava društvene funkcije koje su nekoć ispunjavali religijski obredi.⁴⁹ Vrijeme provedeno na turističkom putovanju (ili jednostavno – na godišnjem odmoru) je „sveto“ (Horvat, 2000, 162). Turiste se naziva hodočasnicima modernog doba, a „hodočasti“ se na najrazličitija mjesta, od memorijalnih mjesta i muzeja, preko koncerata i festivala, do sportskih i kulturnih događanja.⁵⁰ Iako vjerski, hodočasnički turizam postoji kao zaseban oblik turizma, „hodočasnička“ odredišta više nisu samo mjesta religijske prirode (Belaj, 2012, 13-14). Razlozi zbog kojih ljudi putuju variraju, no svi dijele jednu zajedničku želju: biti negdje drugdje, barem nakratko. Postoji još jedna zanimljiva dimenzija „bivanja negdje drugdje“, a to je da ono može nakon određenog (posebno duljeg) vremena u osobi potaknuti želju za povratkom kući (čežnja za domom, npr. tijekom pohađanja studija u drugom gradu ili pred kraj

---

⁴⁸ <https://www.kingslandingdubrovnik.com/filming-locations>, pristupljeno 17. 12. 2018.

⁴⁹ Religija je danas prisutna u turizmu kroz hodočasnički tj. vjerski turizam; ljudi i dalje odlaze u Meku, prolaze Put sv. Jakova do svetišta Santiago de Compostela, posjećuju nama susjedno Međugorje, i sl.

⁵⁰ Primjerice, mnoge naše putničke agencije nude, između ostaloga, i organizirani odlazak na koncerte, izložbe i različite festivale u druge dijelove Hrvatske i inozemstvo, a nedavni primjer posjećivanja sportskog događaja bio je odlazak određenog broja Hrvata (čak i predsjednice RH) u Rusiju da bi prisustvovali finalu Svjetskog nogometnog prvenstva 2018. godine.

dugog putovanja, koja predstavlja pozitivan osjećaj prema vlastitoj zemlji ili gradu potaknut bivanjem negdje drugdje – čak i ako nam je na tom drugom mjestu bilo lijepo).⁵¹

Božena Horvat piše o modelu procesa turističkog putovanja kojeg zagovaraju neki autori. Riječ je zapravo o motivacijskom krugu u kojem svakodnevica potiče želju za putovanjem. Model se sastoji od šest povezanih elemenata. Prvi element odnosi se na svakodnevicu u kojoj nastaje potreba za napuštanjem te iste svakodnevice, zatim slijedi planiranje, skupljanje informacija i donošenje odluke o destinaciji te sam čin odlaska na odabranu destinaciju. Treći element je boravak turista u toj destinaciji, nakon čega slijedi povratak „iz privremene situacije u postojanost svakodnevice“. Peti element je prisjećanje na proteklo putovanje koje se odvija u svakodnevici, dok u posljednjem, šestom elementu, pojedinac nastavlja svoj svakodnevni život (Horvat, 2000, 161). Po povratku u svakodnevicu, proces opet kreće iznova. Putovanje tako postaje nadoknada za ono što čovjeku nedostaje u svakodnevnom životu, bilo to kretanje, odmor, druženje, učenje ili nešto drugo.

Motivi turista i njihova očekivanja od putovanja razlikuju se od osobe do osobe te dolaze u različitim kombinacijama. Neki od motiva i očekivanja su: čista i nezagađena priroda⁵², promjena rutine i odmor od svakodnevice, opuštanje, stjecanje novih doživljaja i znanja, upoznavanje drugih kultura i običaja, zabava, dobra hrana (ili isprobavanje novih, drukčijih vrsta hrane u drugim kulturama) i lijepo vrijeme (ugodna klima), nova poznanstva, uživanje, širenje vidika, rekreacija i bavljenje sportom, pustolovina i otkrivanje novih mjesta, introspekcija, osobni razvoj, sloboda, poboljšanje zdravlja,⁵³ itd. Prisutan je još jedan faktor, a to je društveni prestiž, odnosno potvrda vlastitog statusa putovanjem. Putovanje je već dugo simbol statusa zbog kojeg turisti žude za drukčijim i neobičnim iskustvima kako bi imali što

---

⁵¹ Odatle vjerojatno i dolazi izreka: „Svugdje je lijepo, ali doma je najljepše“. Putovanja nam otvaraju nove vidike i s njih se ne vraćamo samo s lijepim utiscima i novim znanjima, već i sa sposobnošću da sagledamo vlastitu zemlju na novi, drukčiji način i obratimo pažnju na njezine ljepote i vrijednosti, ali i da cijesimo „poznatost“ doma i uživamo u njoj.

⁵² Iako, priroda može predstavljati i određenu opasnost za ljude u smislu zdravstvenih rizika, stoga je za posjetu nekim odredištima potrebno pripremiti se i zaštititi, npr. kada planiramo posjet mjestima gdje ćemo biti izloženi ekstremno visokim ili niskim temperaturama na kakve nismo navikli, ili mjestima gdje postoji povećana opasnost od određenih zaraznih bolesti (npr. malarija) pa se moramo cijepiti prije polaska na put kako bismo smanjili rizik.

⁵³ Npr. kada ljudi odlaze u druge gradove ili države na liječenje jer je ono tamo jeftinije (npr. mnogi Talijani popravljaju zube u Hrvatskoj) ili je riječ o usluzi ili nekom složenom zahvatu koji nisu dostupni u vlastitom gradu/državi (ili se dugo čeka da se dođe na red pa je brže problem riješiti drugdje). Među najstarije primjere zdravstvenog turizma ubraja se odlazak u toplice na liječenje, dok se određenim bolesnicima preporuča boravak na morskome ili planinskom zraku.

prepričavati nakon svog povratka i tako dobiti zanimanje i uvažavanje drugih (Jadrešić, 1998, 449).

Prema Eriku Cohenu, postoje mnoge sličnosti između turista i neturista. Ono što razlikuje turista od ostalih vrsta putnika spomenutih u ovom radu jest to što je on, za razliku od npr. nomada, privremeni putnik. Nadalje, on ima stalno mjesto boravka koje ga u njegovu odsustvu čeka i kojem se on vraća na kraju putovanja, iz čega proizlazi da je njegovo putovanje kružno (a ne jednosmjerno, poput putovanja emigranta). Turistova putovanja su dobrovoljna, te on sam donosi odluku o trajanju putovanja, tj. odabire kada će krenuti i kada će se vratiti. I konačno, Cohen njegovo putovanje svrstava u kategoriju nesvrhovitih putovanja⁵⁴ – njegovo putovanje ima značenje samo za njega⁵⁵ (Cohen, 1974). Cohen ne napominje posebno da ljudi mogu odabrati putovati sami, ali i s nekim; najčešće su to prijatelji ili članovi obitelji. Vezano uz to, prijateljske ili obiteljske veze mogu se gledati kao jedan od faktora koji potiču putovanje/turizam (međusobno posjećivanje članova obitelji i prijatelja koji žive na različitim mjestima). Isto tako, turist koji upozna neku novu osobu tijekom svog putovanja može pozvati tu osobu u posjet svojoj zemlji, što je još jedan pozitivan poticajni faktor.

Cohen je razradio nekoliko podjela turista prema različitim čimbenicima. Najjednostavnija podjela uključuje dva modela. Prvi su tzv. *sightseers*⁵⁶ – turisti koji putuju da bi obilazili znamenitosti i čije putovanje je obilježeno kretanjem (od jedne do druge atrakcije), a drugi su *vacationers*⁵⁷ – turisti koji putuju zbog odmora i uživaju u samoj promjeni mjesta boravka. Riječ je o apstraktnim modelima turista, dok je stvarnost mnogo složenija i postoje brojna preklapanja. U jednom svom drugom radu, Cohen (1988) dijeli turiste na različite tipove ovisno o tome kako doživljavaju baštinu i što traže od nje. Prepoznaje četiri tipa turista: egzistencijalne, eksperimentirajuće i rekreativne turiste te hedoniste. Egzistencijalni turisti traže autentičnost (koja se ne može zadovoljiti), eksperimentirajući turisti žele sudjelovati u tuđim običajima, no ne inzistiraju na autentičnosti, rekreativni turisti traže kombinaciju edukacije i zabave, dok

---

⁵⁴ Dalo bi se raspravljati o Cohenovom pojmu *nesvrhovitosti* – prethodno nabrojani motivi za putovanja ustvari *jesu* (planirana) svrha putovanja: bavljenje sportom, upoznavanje novih kultura, odmaranje, itd.

⁵⁵ Iako se ponekad dogodi da netko ide na putovanje ne zbog sebe, već zbog drugih, npr. roditelj kao pratnja djetetu, ili jedna osoba ide s drugom da joj pravi društvo ili bude podrška.

⁵⁶ Engleski naziv „*sightseers*“ doslovce označava osobe koje idu gledati/posjećivati mjesta (ona koja su vrijedna gledanja).

⁵⁷ Mogli bismo to prevesti kao „odmoraši“.

hedoniste zanimaju samo one interpretacije baštine koje su zabavne i privlačne, neovisno o njihovoj autentičnosti ili edukativnosti.

Različiti tipovi turista bave se različitim aktivnostima. Boris Banovac je na temelju rezultata istraživanja koje je proveo 1994. godine ustanovio pet tipova turista koje je klasificirao prema očekivanjima koja imaju od putovanja i aktivnostima kojima se bave tijekom svog boravka na odmoru. To su avanturist, rasonodni tip, rekreativni tip, te doživljajni i pasivni tip. Avanturist je sklon eksperimentiraju i otkrivanju novih mjesta; rasonodni tip želi se zabaviti, uživati, steći poznanstva, i važna mu je čista, netaknuta priroda; rekreativni tip želi se opustiti i bitno mu je kroz odmor učiniti nešto dobro za zdravlje; doživljajni tip pokazuje najveći interes za stjecanje novih znanja i dojmova i upoznavanje drugih kultura i zemalja, dok pasivni tip naprosto želi promijeniti svakodnevicu i odmoriti se (Banovac, 1994, 38). Banovčeva kategorizacija dijelom se podudara sa sličnom podjelom E. Cohena iz 1979. godine, koja je napravljena na temelju interesa koji se putovanjem nastoje zadovoljiti. Ta podjela obuhvaća rekreacijski i rasonodni turizam (putovanje kao oblik zabave i bijega), doživljajni turizam (traženje autentičnosti), te eksperimentalni (otkrivanje drukčijeg i novog) i egzistencijalni turizam.

Iako postoje brojni pokušaji (poput gore navedenih), vrlo je teško kategorizirati skupine turista. Stroge podjele ne funkcioniraju u praksi jer granice nisu tako jasne budući da ljudi često kombiniraju različite interese i želje unutar jednog putovanja na koje ih je potaklo više faktora. Dok turizam zahtijeva postojanje takvih podjela u svrhu prilagodbe ponude pojedinim skupinama, teoretičari se donekle uspijevaju složiti samo oko toga tko jest, a tko nije turist, te koji su to čimbenici koji motiviraju ljude na odlazak na turističko putovanje.

4.2. Utjecaj turizma na identitete i ponašanje turista i domaćina

U prethodnom dijelu utvrdili smo što otprilike ljudi traže kada kreću na putovanje i što čine jednom kada stignu na odredište. Turist je definiran kao „dobrovoljni privremeni putnik koji putuje u očekivanju zadovoljstva koja mu mogu pružiti novosti i promjene doživljene na relativno dugom i neučestalom kružnom putovanju“ (Cohen, 1986, 183). Međutim, neki smatraju turiste utjelovljenjem većine negativnih predodžbi vezanih uz modernu kulturu, poput neumjerene potrošnje, površnosti, neautentičnosti i sl., te se turista nerijetko gleda kao nekritičkog potrošača i uništavatelja kulturnih i prirodnih resursa.

S antropološkog gledišta, turizam je prije svega kontakt između različitih kultura, odnosno identiteta. U tom kontaktu susreću se kulture domaćina i kulture turista koji dolaze iz raznih zemalja. Dolazak turista na neko odredište postupno utječe na identitet i mijenja ponašanje lokalnog stanovništva koje se, s jedne strane, mora prilagoditi zahtjevima i potrebama turista, a s druge strane, treba zadržati svoju prirodnost, autentičnost, zanimljivost. Smatra se da je turist obično u povlaštenom položaju naspram receptivne zajednice jer ima slobodu putovanja, slobodno vrijeme i financijske resurse za putovanje, a dok on odmara od posla, lokalno stanovništvo radi da bi mu pružilo sve pogodnosti tog odmora. Turist ima i određenu prednost nad domaćinom jer „zna“ što ga čeka na odredištu – on dolazi s određenim očekivanjima oblikovanim kroz promotivne materijale, a domaćin ne zna što očekivati tj. kakav će mu turist doći. Uz to, lokalna zajednica često biva stereotipizirana (od strane turista – kao „gostoljubiva“, „primitivna“, itd., ali često i kroz spomenute promo-materijale koje pojednostavnjuju njihovu kulturu i običaje), no od stereotipizacije nisu pošteđeni niti turisti („naivni“, „puni novca“, „glupi“, „svi isti“, itd.). Sve to može uzrokovati kulturne konflikte između turista i domaćina, a što su njihove kulture različitiije, to je i mogućnost konflikta veća.

Turizam dakle utječe na promjene u ponašanju i kod turista i kod domaćina. Primjerice, ponašanje domaćina/radnika u turizmu uvjetovano je prisutnošću turista koji to ponašanje oblikuju svojim očekivanjima i zahtjevima. Oslanjajući se na stereotype o domaćinima, turisti biraju ono što im se čini autentično, a lokalna zajednica pokušava ta očekivanja ispuniti bez obzira na to odgovaraju li ona stvarnosti (Stronza, 2001, 271). Turista se pak, zbog promjena u njegovom ponašanju tj. identitetu, često uspoređuje sa sudionikom u maškarama jer na godišnjem odmoru on zatumljuje svoj „stari“ identitet i prihvaća novi, privremeni identitet, kojeg neki nazivaju i „promijenjenim stanjem svijesti“ (promijenjenim u odnosu na radnu svakodnevicu) (Jelinčić, 2006, 163). Iako ponašanje turista na odmoru može uvrijediti lokalno stanovništvo, ono ga ipak tolerira jer financijski ovisi o turistima, kako onim stranim, tako i domaćim.

Otuđenje se spominje kao jedna od negativnih strana turizma, posebice onog masovnog. Tu masu većinom ne povezuje nikakva društvena struktura (osim što možda dijele isti aranžman ili hotel). U masi je pojedinac izgubljen, a turistička industrija ne tretira ga više kao osobu, već ga „samo evidentira kao dio statističke mase“ (Jadrešić, 1998, 456). Otluđenje Jadrešić vidi prvenstveno u konceptu paket-aranžmana, gdje čovjeku putovanje organizira netko drugi, a on se drži zadanog rasporeda, upravljani od drugih. Osim toga, na putovanjima turist današnjice rijetko ostvaruje dublji, sadržajniiji kontakt s lokalnim stanovništvom, što je još jedna razina

otuđenja. Kao još jedan faktor otuđenja navodi se i pojava kada si čovjek na odmoru dopusti raditi nešto što inače nikad ne bi u mjestu gdje stalno živi i radi, što je svojevrsno otuđenje od uobičajene slike samoga sebe, svojstveno tzv. promijenjenom, privremenom identitetu kojeg spominju neki autori (Jadrešić, 1998, 452).

Nadalje, turizam može lokalnu baštinu i običaje pretvoriti u predmete potrošnje (komodifikacija) ako ih prilagođava i podređuje ukusima i očekivanjima turista. Među raširenim i kritiziranim pristupima interpretacije i prezentacije baštine turistima nalazi se glumljena autentičnost (simulacija realnosti), čiji primjer su eko-sela, umjetne tvorevine građene s namjerom razvoja turizma i zarade, u kojima lokalno stanovništvo glumi tradicionalni način života (Jelinčić, 2006, 170).⁵⁸ Drugi pristup na meti kritika, također vezan uz pitanje autentičnosti, jest posuđivanje i izmišljanje tradicija (pr. viteški turniri na mjestima gdje vitezova nikad nije bilo) ili izmjena i „modernizacija“ starih tradicija za potrebe turizma (pr. maškare ljeti, koje tada više nemaju svoju funkciju), čime se gubi vjerodostojnost, autentičnost i posebnost turističke ponude nekog odredišta, a upravo to su značajke koje predstavljaju temelj za kvalitetan i dugoročan razvoj turizma.

Zbog gore opisanih pojava te preuzimanja kulturnih obilježja i navika koje turisti donose sa sobom (akulturacija), turizam može biti prijatnija lokalnim identitetima, ali može i pomoći zajednicama da ožive ili učvrste svoje kulturne identitete ako stvara osjećaj ponosa i samopouzdanja („i mi imamo nešto za pokazati“) i potiče očuvanje ili ponovno otkrivanje vlastite baštine i tradicijskih običaja (kada je njihova vrijednost prepoznata). Turizam može osnažiti zajednicu i njezin identitet ako ona sama ima priliku odlučiti na koji način se želi prikazati turistima i koje dijelove svog identiteta i povijesti želi naglasiti (Stronza, 2001, 273). Takvu priliku zajednici mogu dati samo oni oblici turizma koji nisu usmjereni isključivo na ekonomske aspekte razvoja tj. zaradu, već prvenstveno na dobrobit i želje receptivne zajednice.

---

⁵⁸ Iako, nastavlja Jelinčić, budući da društvo nije statično i mijenja se njegov način života, ne možemo od zajednice očekivati potpunu autentičnost, no očekuje se točna prezentacija prošlosti uz pomoć njezinih duhovitih i materijalnih ostataka.

4.3. Negativne i pozitivne strane turizma

Kada se govori o pozitivnim i negativnim učincima turizma, oni se dijele na ekonomske i sociokulturne.⁵⁹ Pozitivni ekonomski učinci turizma su porast broja zaposlenih, rast standarda, poboljšanje prometnih veza, razvoj infrastrukture i lokalne proizvodnje, i sl., a negativni ekonomski učinci su sezonska zaposlenost (koja uzrokuje niz drugih problema), osjetljivost na ekonomske promjene (pogotovo ako je turizam postao primarni izvor prihoda), uništavanje prirodnih i baštinskih resursa, itd. Pozitivni sociokulturni učinci uključuju upoznavanje novih kultura i širenje kulturnih horizonata, više razumijevanja i veću toleranciju, raznovrsniju ponudu kulturnih, zabavnih i sportskih događanja u gradu, uljepšavanje i obnovu samog grada i spomenika baštine, veću razinu čistoće itd. Među negativne sociokulturne učinke ubrajaju se komercijalizacija, turistifikacija i uništavanje lokalne kulture, promicanje glumljene autentičnosti i gubitak autentičnosti, stereotipizacija, sukobi i nesporazumi koji proizlaze iz različitih vrijednosti kultura u kontaktu⁶⁰, porast stope kriminala, pojava ksenofobije, socio-ekonomska ovisnost o turizmu, itd. (Stanković, 1985, 77; Jelinčić, 179). Turizam donosi još opasnosti. U nekim je primjerima masovni turizam uzrokovao napuštanje tradicionalnog modela gospodarstva i usmjeravanje na turizam kao jedinu privrednu granu. Uz to, povećao je društvenu stratifikaciju, izazvao sukobe unutar receptivne zajednice te glorificiranje konzumerizma i strane kulture koja je stigla zajedno s turistima (Stronza, 2001, 269). Unatoč tome što istraživanja pokazuju da su brojniji negativni nego pozitivni učinci turizma, Jelinčić navodi da bi se rijetko koja zajednica zbog toga odrekla turizma kao načina privrede (Jelinčić, 2006, 172).

Prema nekima, suvremeni turizam koji je nastao kao bijeg od svakodnevice zapravo stvara iste nepovoljne uvjete (gužva, buka, zagađenje) koji su uzrokovali taj bijeg, tj. odlazak na putovanje (Vidak i Sindik, 2015, 298). Masovni turizam vrlo često ima štetan utjecaj na prirodnu, radnu i životnu okolinu lokalnog stanovništva. Uz njega se veže niz negativnih učinaka: rast cijena,

---

⁵⁹ Sukladno s tim, turizam utječe i na međunarodne odnose, a taj utjecaj može biti pozitivan (npr. u smislu jačanja suradnje dviju zemalja) ili negativan (npr. povećan uvoz stranih proizvoda jer ih turisti zahtijevaju).

⁶⁰ Nesporazumi proizlaze i iz nerazumijevanja jezika; zgodno rješenje za to nude zonalni jezici – za naše područje to je međuslavenski (novoslavenski) jezik koji bi se mogao koristiti umjesto sveprisutnog engleskog, maknuti jezičnu barijeru i olakšati komunikaciju između predstavnika različitih slavenskih naroda kao što to predlaže Vojtěch Merunka u svojoj knjizi „Novoslavenski umjetni zonski jezik“ (2014) u kojoj nudi usporedni prikaz informacijskog letka za goste hotela u engleskoj i međuslavenskoj verziji (Merunka, 2014, 115). Budući da 32% Europljana govori neki od slavenskih jezika, dok engleskim barataju relativno slabo, turizam bi mogao imati višestruke koristi od međuslavenskog, kako tvrde Steenbergen i Merunka (2018). Bitno je ovdje razmisliti o vezi između turizma i jezika, tj. koliko razumijevanje jezika olakšava komunikaciju i poslovanje, pa i snalaženje u prostoru, te kolika je važnost učenja drugih jezika (iako turisti ne mogu naučiti jezik svake zemlje u koju idu), te poštovanja tuđih, ali i vlastitog jezika.

neplanska gradnja, buka, zagađenje i devastacija prirodnih vrijednosti, ali i infrastrukture i javnih prostora tog odredišta uslijed preopterećenja (u nekim odredištima, broj turista u sezoni nadmašuje broj žitelja). Sve to stvara daljnje tenzije između lokalnog stanovništva i turista, ponekad i do te mjere da lokalno stanovništvo pokazuje otvorenju mržnju prema turistima budući da njihovo prisustvo ometa njihovu svakodnevicu. Gužva i podređenost turistima i turizmu mogu učiniti normalan život toliko nemogućim da na kraju dovedu do iseljavanja stanovništva. Jedan takav primjer je Venecija, koju domicilno stanovništvo polako napušta⁶¹ zbog kombinacije (svih) gore navedenih razloga i klimatskih promjena (dizanje razine mora), te vjerojatno još nekih drugih faktora.

Slika 8. Gužva pri ulazu u crkvu, Mont Saint-Michel, Francuska.

Promjena je nužna, jer turizam današnjice uništava vlastite resurse na kojima je izgrađen. On zahtijeva i okupira velike prostore (pr. kampovi, hoteli), prodire u zaštićena područja (nacionalni parkovi, nenaseljena mjesta, podmorje) te mijenja i devastira prostor (neplanska i pretjerana izgradnja, preopterećenost brojnim turistima). Priroda i prostor osnovni su resurs turizma, a oni se kroz turizam konzumiraju, troše i ugrožavaju budući da turisti vrlo aktivno

⁶¹ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6035047.stm>, pristupljeno 11.12.2018.

utječu na njih svojim kretanjem i ponašanjem, pa postoji stalna potreba za njihovom zaštitom i održavanjem (Jadrešić, 2001, 80-82).

Da bi se prevladali negativni i potaknuli pozitivni učinci turizma, potrebno je okrenuti se ka već spomenutim održivim oblicima turizma. Isto tako, važno je da turizam ne ostane jedini izvor prihoda za lokalno stanovništvo nego da postane poticaj za diversifikaciju gospodarstva,⁶² te da se počnu provoditi aktivne mjere za zaštitu prirodne i kulturne baštine, a neki predlažu i edukaciju turista kako bi se s više poštovanja odnosili prema odredištu koje posjećuju.

4.4. Oblici turizma

Turizam se obično dijeli na masovni i alternativni ili održivi turizam, unutar kojeg razlikujemo dvije velike skupine – oblike turizma temeljene na prirodnim resursima, i one temeljene na društvenim resursima. Mnogi su kriteriji prema kojima se mogu razmatrati različite vrste turizma, pa tako *Hrvatska enciklopedija*⁶³ (2018) navodi sljedeće kriterije za podjelu turizma prema: *trajanju boravka, stupnju mobilnosti i dobi turista, njihovoj nacionalnoj pripadnosti (domaći, inozemni), načinu organizacije putovanja (individualni, organizirani, mješoviti), broju sudionika (individualni, grupni), prostornom obuhvatu (lokalni, regionalni, nacionalni, međunarodni, interregionalni, intraregionalni), godišnjem dobu (ljetno, zima) i vremenu kada je određeni resurs najatraktivniji (predsezonski, sezonski, posezonski, izvansezonski), prostoru na kojem se odvija turističko putovanje (primorski, planinski, termalno-kupališni, jezerski, seoski, gradski), itd.*

Budući da je turizam dinamična grana gospodarstva i u stalnom je razvoju, on potiče stvaranje novih destinacija i novih oblika putovanja. Moderni turisti postaju sve zahtjevniji, putuju sve češće, žele višu razinu kvalitete, individualiziraniji pristup i nove, drukčije doživljaje. Turizam u 21. stoljeću obilježen je jačanjem niskotarifnih avio-prijevoznika koji putovanja čine dostupnijim još većem broju ljudi, a jedna od metoda odabira odredišta postalo je čekanje jeftinih letova i odlazak u neko od najpovoljnijih ponuđenih odredišta (Mikulić i Vlaić, 2013, 66). Zamijećena su i tri turistička trenda koja su zasad obilježila 21. stoljeće, a to su tzv.

---

⁶² Važno je shvatiti da je turizam donosi dugoročnu korist samo ako je povezan s drugim gospodarskim granama, te oni onda zajedno mogu potpomoći razvoj nekog područja ili države. Ukoliko je turizam glavni izvor prihoda za stanovništvo, samo jedna loša sezona (npr. zbog onečišćenja ili elementarne nepogode) može biti vrlo pogubna za brojne ljude i ekonomiju određenog kraja.

⁶³ Izvor: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62763>, pristupljeno 13.12.2018.

getoizacija, te alternativni i održivi turizam. Getoizacija je pojam koji opisuje odmore u umjetno stvorenim turističkim naseljima i kompleksima, *resortima*, u kojima su turisti izolirani od lokalne populacije (ako izuzmemo osoblje koje ih poslužuje) i imaju sve što žele i što im je potrebno, pa ne moraju niti izlaziti van kompleksa. S druge strane, alternativni turizam obuhvaća čitav niz različitih vrsta putovanja (npr. eksperimentalni, pustolovni, mračni, itd.) čiji je cilj udaljavanje od masovnog turizma i otkrivanje nepoznatih („neturističkih“) mjesta ili otkrivanje „nepoznatog o poznatome“. Međutim, ovi turisti nehotice otvaraju put masovnom turizmu otkrivajući takva mjesta i načine putovanja drugima. Održivi turizam uključuje sve oblike turizma koji zagovaraju razumno korištenje prirodnih i kulturnih resursa te poštuju interese svih sudionika, tj. ispunjavaju sve tri dimenzije održivosti – ekološku, ekonomsku i društvenu (Vidak i Sindik, 2015, 297-299). Definira se kao turizam koji njeguje poštovanje prema destinacijama te lokalnom stanovništvu i njihovoj povijesti (Klarić, 2005, 35). Takav razvoj turizma trebao bi prvenstveno uključivati ne ono što bi turist možda želio vidjeti, već ono što bi lokalna zajednica željela o sebi prikazati. Održivi turizam fokusiran je na tradicijske djelatnosti, potiče diversificirano gospodarstvo, uključuje provođenje mjera za sprečavanje zagađenja i aktivnu zaštitu prirodnih i baštinskih resursa te cjelokupne životne i radne sredine lokalnog stanovništva, no također zahtijeva odgovornost i angažman svih sudionika. Neke vrste održivog turizma su cikloturizam, pješačke rute, obiteljski, arheološki i kulturni turizam, itd. (Jadrešić, 2001, 85-87).

Ekoturizam, kao oblik održivog turizma, usmjeren je na potporu zaštiti prirode i okoliša te baštine na odabranoj destinaciji (npr. ruralna područja, nacionalni parkovi i sl.). Ovaj tip turizma privlačan je osobama koje se ne zadovoljavaju površnim, zanimaju ih etnografska obilježja i kulturna i prostorna obilježja neke destinacije (npr. izvorno graditeljstvo, krajolik), te konzumacija domaćih, autohtonih proizvoda (tradicionalna jela, proizvodi seoskih domaćinstava). Primjeri takvog turizma su posjete eko-muzejima i obiteljskim zadrugama kod kojih se mogu kušati i kupiti njihovi proizvodi te vidjeti postupak proizvodnje, vinske ceste, poučne staze, tečajevi savladavanja tradicijskih vještina, itd. (Bernardi, 1996, 63-64). Ukratko, sve što je ekološki i ekonomski održivo i ne narušava okoliš i način života lokalne zajednice. Ideja je da se što manje utječe na ekosustav, a da se svi prihodi od ovakvog turizma ulažu natrag u zajednicu i njezin razvoj te očuvanje kulturnih i prirodnih vrijednosti (Stronza, 2001, 275). No, neki se boje da i ova vrsta turizma, ukoliko nije dobro regulirana zakonima i njezin rast nije ograničen na neki način, može imati štetne posljedice, te da se pod krinkom ekoturizma skriva „obični“ turizam.

U sferu održivog turizma zalaze i različiti oblici gastroturizma („turizam jela“, „turizam kušanja“, „kulinarski turizam“) koji se definira kao potraga za uživanjem u jelu i piću (najčešće lokalnim specijalitetima) te ostalim događanjima i aktivnostima vezanim uz jelo, poput posjeta pivovarama i pivnicama u sklopu pivskog turizma, jednog od novijih oblika gastroturizma (Bujdosó i Szűcs, 2012, 6)

Festivalski turizam jedan je od selektivnih oblika turizma. Lijep primjer razvoja takvog turizma može se naći u Tolminu, malom slovenskom mjestu u kojem se održava nekoliko glazbenih festivala što je grad profiliralo kao „festivalski grad“. Glazbeni festivali u većini slučajeva predstavljaju nišu „za mlade“, a ovdje je riječ o posebnom spoju supkulturne glazbene scene i aktivnosti u prirodi (smještaj festivala uz šumu i rijeku koje sudionici festivala koriste) koji ipak ne bi mogao zaživjeti da ga lokalno stanovništvo nije prepoznalo kao važan izvor prihoda i prihvatilo (Kozorog, 2012).

Još jedna od turističkih niša u razvoju je i turizam orijentiran na stariju populaciju. Prema procjenama, do 2060. godine 30% populacije EU imat će 65 i više godina, pa će se tome morati prilagoditi i turistička ponuda. Istraživanja pokazuju da ljudi u toj dobnoj skupini itekako imaju interes za putovanja (ukoliko im financijske i zdravstvene mogućnosti dopuštaju), no za razliku od mlađih dobnih skupina, oni uglavnom putuju kraće (jednodnevni i vikend izleti) i na bliže destinacije (Tomka i sur., 2015, 63-66).

Među zanimljivijim novijim oblicima alternativnog turizma svakako je i eksperimentalni turizam. Riječ je o novom pristupu turizmu gdje turisti ne posjećuju uobičajene turističke znamenitosti (ili barem ne na uobičajen način), već se pri upoznavanju odredišta vode nasumičnim izborom, slučajnošću ili određenim, unaprijed odabranim metodama. Tvorac ovakvog pristupa turističkom iskustvu je Joël Henry, francuski novinar i pisac, koji je 1999. godine utemeljio Laboratorij za eksperimentalni turizam (*Laboratoire de Tourisme Experimental - Latourex*).⁶⁴ Njegova organizacija zainteresiranim za malo drukčije turističke doživljaje predlaže npr. provođenje 24 sata u nekoj zračnoj luci bez ulaska u zrakoplov, nasumičan odabir nekog dijela na mapi grada i detaljno istraživanje tog područja, ili pak istraživanje grada koristeći metodu naizmjeničnog skretanja lijevo-desno sve dok se ne naiđe na neku prepreku koja ne dozvoljava daljnje kretanje (slijepa ulica, rijeka, i sl.), ili tzv. anakronističko putovanje tijekom kojeg osobe koriste starodobno vozilo i stare turističke vodiče i mape, zatim istraživanje znamenitosti isključivo noću ili obilazak grada s povezom na očima,

---

⁶⁴ http://www.latourex.org/latourex_en.html, pristupljeno 13.12.2018.

odlazak na neku destinaciju najbržim i najkraćim putem, a povratak iz nje što duljim i sporijim putem, itd. (Passing i Scholz, 2012, 29).

Slika 9. Negdje u Alpama; putovanje starodobnim vozilom koje autorica prakticira

U nove vrste turističkih iskustava ubrajaju se i *couchsurfing*⁶⁵, odnosno besplatan privatni smještaj, i sustav razmjene domova (*home exchange* ili *house swapping*) između domaćina iz različitih zemalja. Obje prakse nude mogućnost pobližeg upoznavanja Drugog kroz boravak u kući stranog domaćina koji pruža uvid u njegovu svakodnevicu, lokalne običaje i kulturu (Molvarec, 2017, 368).

Mračni turizam turistička je niša o kojoj se sve više priča. Poznat i pod nazivima „tanatoturizam“, „turizma crnih točaka“, „morbidni turizam“ i „turizam žalosti“, a povezan je sa smrću, boli i patnjom, odnosno odredištima koja asociraju na nesreću i smrt. Sharpley i Stone napravili su model koji prikazuje vezu između turističkih interesa i atrakcija u obliku četiri „nijanse“ mračnog turizma, pa tako razlikujemo blijedi turizam, sivu turističku potražnju, sivu turističku ponudu i crni turizam. Blijedi turizam odnosi se na turiste koji imaju minimalan interes za temu smrti i posjećuju slučajna mjesta mračnog turizma (ona kojima to nije primarni cilj, poput grobova slavnih). Siva turistička potražnja obuhvaća turiste koji su fascinirani temom smrti i posjećuju slučajna mjesta mračnog turizma, dok siva turističku ponudu čine atrakcije

---

⁶⁵ U doslovnom prijevodu: „surfiranje na kauču“, a u praksi riječ je u nalaženju besplatnog smještaja preko mrežne stranice www.couchsurfing.org na kojoj registrirani korisnik odabire smještaj te kontaktira vlasnika za dogovor. Sustav radi na principu reciprociteta: od korisnika koji traže (i nalaze) smještaj, očekuje se da budu spremni ugostiti druge korisnike koji traže smještaj u njihovom kraju.

nastale s ciljem iskorištavanja smrti i privlačenja posjetitelja s interesom za tu temu. Crni turizam je čisti oblik mračnog turizma koji iskorištava fascinaciju pojedinaca smrću i za njih kreira ponudu u cilju zarade (Sharpley i Stone, 2009; Stone, 2010, 81). Među primjere odredišta ovog tipa turizma ubrajaju se poprišta ratnih sukoba (Waterloo, normandijska obala), mjesta genocida (pr. Ovčara) i koncentracijski logori (Auschwitz kao najpoznatiji), zatvori (pr. zatvor Hôa Lò u Hanoiju, Alcatraz ili naš Goli otok), mjesta pogođena prirodnim i ljudskom greškom uzrokovanim katastrofama (pr. Černobil), grobovi⁶⁶ (pr. pariške katakombe i groblje Père Lachaise) i mjesta stradanja poznatih osoba, i sl., no tu se ubrajaju i „svjetlije“ atrakcije kao što su specijalizirani turistički obilasci poput londonske ture tragovima Jacka Trbosjeka ili posjećivanje mjesta povezanih s Drakulom (dvorac Bran⁶⁷). Motivi za posjećivanje ovakvih mjesta su različiti, od edukacije i želje da se bolje shvati kontekst, da se potvrdi stvarnost događaja koji su se na tom mjestu odigrali („seeing is believing“ – moramo vidjeti da bismo povjerovali), preko odavanja počasti žrtvama, sjećanja i tuge (emocionalni doživljaj), pa sve do morbidne znatiželje, fascinacije smrću i zabave. Naravno, za ovaj vid turizma vežu se različiti problemi, primjerice, je li etično razvijati takve „atrakcije“ i zarađivati na njima, te kako ih interpretirati i prezentirati na primjeren način (odnosi se na poštovanje prema mrtvima, a posebno na politička tumačenja nekog mjesta) (Stone, 2010, 51).

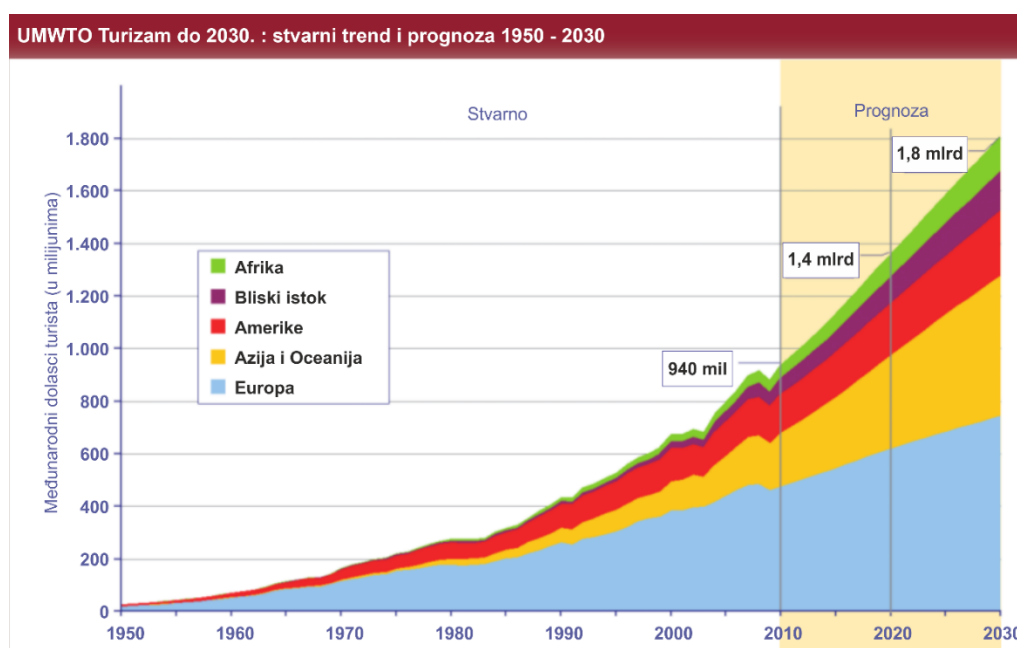
⁶⁶ Važno je napomenuti da se ovdje ne ubraja posjećivanje grobova članova obitelji i dragih prijatelja (pojedinačno ili masovno na blagdan Svih svetih) jer tu nije riječ o morbidnoj znatiželji već o odavanju poštovanja, sjećanju, prizivanju osjećaja bliskosti s dragim preminulim ljudima. U ovom kontekstu, groblja se posjećuju da bi se vidjeli grobovi poznatih osoba (znatiželja, ali i odavanje počasti), a neka groblja poznata su kao lijepi spomenici arhitekture (pr. Mirogoj). Također, bitno je naznačiti razliku u osjećaju koji čovjek ima prilikom ovakvog posjeta groblju, naspram osjećaju prilikom posjeta mjestima masovnog stradanja ljudi.

⁶⁷ Stone ovdje ubraja i spomenuti dvorac Bran koji se promovira kao Drakulin dvorac. Vampir Drakula glavni je lik u romanu *Dracula* (1897.) irskog pisca Brama Stokera (1848.-1912.). Stokeru je kao inspiracija za lik grofa Drakule poslužio vlaški knez Vlad III. Tepeš (rum. Țepeș – Nabijač) koji je pripadao dinastiji Drăculești i nosio je patronim Drakula (Drakul = Zmaj). Vlad III. nikad nije posjedovao dotični dvorac, a upitno je i je li ikada uopće bio u njemu (ako i jest, bilo je to svega nekoliko dana), no kako se Stokerova radnja odvijala u Transilvaniji, trebao ju je smjestiti u neki transilvanijski dvorac, pa je odabrao ovaj. Njegov roman postao je vrlo popularan u anglo-američkom govornom području, a na temelju njega napravljeni su brojni filmovi i serije koji su utjecali na stvaranje dojma o Transilvaniji kao opasnom mjestu, te je ime „Drakula“ dobilo negativne konotacije. Kada su Rumunji počeli imati više kontakata za Zapadom i kada su shvatili da ondje postoji ta vrlo popularna priča o vampiru Drakuli smještena u Transilvaniju, dio lokalnog stanovništva pokušao je obraniti Tepešov stvarni, povijesni lik, dok je drugi dio prihvatio taj tuđi mit kao nešto na čemu se može bazirati turizam i zaraditi. (Izvor: <https://www.rferl.org/a/1068701.html>). Iako u samom dvorcu Bran stoji natpis da on nikada nije pripadao Vladu III., iz ovakvih primjera očito je da turizam i turisti često ne mare mnogo za istinitost – bitnija je dobra priča.

4.5. Kamo ide turizam?

U prethodnom dijelu naveli smo neke od alternativnih opcija koje turistička industrija nudi onima koji žele „neturističko, autentično“ iskustvo, međutim, mnogi upozoravaju da je takav „antiturizam“ zapravo samo još jedna niša turističke industrije (a neki od tih oblika turizma nose i svoje specifične probleme). Svojevremeno su i *backpackeri* (turisti s naprtnjačama) bili alternativa masovnom turizmu, no uslijed daljnje komodifikacije i diverzifikacije turizma, i oni su postali samo još jedna niša u turističkoj industriji, koja na kraju „proguta“ svaki oblik otpora komercijalizaciji i uklopi ga u sebe kao još jednu ponudu u širokoj lepezi različitih tipova turističkog putovanja u kojoj se sve svodi na reprodukciju prepoznatljivog iskustva u skladu s očekivanjima turista (Molvarec, 2017, 385). Razlika je samo u različitom sadržaju za različite potrošače. Spomenuli smo da je sličnu bojazan izrazila i Stronza (2001) vezano uz ekoturizam - i ona i mnogi drugi sumnjaju da se nekom određištju pridoda etiketa „eko“ (u svrhu osvajanja tržišta), dok se posao nastavlja odvijati na isti način kao i prije.

Slika 10. Prognozirani rast broja turista do 2030. godine.

Raspravili smo pozitivne i negativne strane turizma. Jedna od kritika masovnog turizma, konkretno paket-aranžmana, jest da putnici na takvim putovanjima stječu površne uvide u

lokalnu kulturu i običaje jer se drže zadanog rasporeda i svoje skupine te ne ostvaruju smislen kontakt s lokalnim stanovništvom (jer znaju da neće dugo ostati na tom mjestu). Oni samo slijede utabane staze i reproduciraju poznato, ne zastaju predugo, ne pitaju previše, pokazuju manjak moralne odgovornosti i dubljeg interesa. Prema Molvarec, takav turist proizvod je današnje konzumerističke kulture, dokolice i tehnoloških inovacija (Molvarec, 2017, 298). Putovanje se pretvorilo u kupovanje doživljaja, važno je samo da se negdje bilo i da se o tome može pričati. Mnogima je putovanje postalo prije svega potvrda statusa, a ne način učenja i upoznavanja novih mjesta i različitih kultura.⁶⁸ Uzevši u obzir da je takav turist proizvod današnjeg društva, ono što nam preostaje jest pokušati kroz edukaciju utjecati na svijest čitavog društva da bismo postigli pomake u pravom smjeru.

Potrebno je napraviti odmak od masovnog turizma i postupno ga usmjeriti k održivom turizmu i selektivnim oblicima turizma koji ne djeluju štetno na lokalnu zajednicu i njezine kulturne i prirodne vrijednosti, a donose ekonomsku dobit koja može biti uložena natrag u zajednicu. Receptivne zajednice moraju razmisliti kakvu budućnost žele i koje vrijednosti im je važno sačuvati, te s obzirom na to, odlučiti koju vrstu turizma žele razvijati odnosno koju vrstu turista žele privući. U tom kontekstu, sve se više pokušava utvrditi kakav bi to bio taj idealan turist koji bi podržavao održivi turizam. Istraživači se slažu oko toga koje bi karakteristike takav turist trebao imati, a one obuhvaćaju visoku potrošnju, brižnost i odgovornost (prema baštini i lokalnoj zajednici), kulturnu osjetljivost i uključenost, ekološku svijest, želju za ostvarivanjem smislenih društvenih susreta, itd. (Dwyer, 2016, 151-152). Za razvoj nekih od nabrojanih poželjnih osobina turista potrebna je edukacija, a i Jadrešić (1998, 45) je u pravu kada kaže da „ljudi uče kako raditi, ali ne i kako se kvalitetno provodi slobodno vrijeme“. Osim razvoja svijesti i odgovornosti u turista, važno je i znati iskoristiti tehnološki razvoj za postizanje navedenih ciljeva. Ukratko – rješenje je u holističkom pristupu.

---

⁶⁸ Iako su kao niša sve popularnija i obrazovna (studijska) putovanja kroz koja sudionici (uglavnom manje, zatvorene skupine putnika) zaista uče o kulturama i prirodnim osobitostima, detaljno obilaze i otkrivaju (njima) nova područja te ostvaruju nove kontakte iz kojih nastaju nove ideje. Osim ovog „turizma za učenje“, još jedan pozitivan primjer razvoja turizma je i volonterski turizam gdje se ljudi upoznaju s problemima neke zajednice te nastoje svojim radom pridonijeti rješenju nekog njihovog problema.

Slika 11. *Homo turisticus*

5. Zaključak

Čovjek je oduvijek putovao, kretao se i izmještao. Svaka vrsta njegova kretanja ostavlja za sobom trag, kako u njegovoj okolini, tako i u njegovom identitetu. Vrste kretanja obično se dijele na prisilne i dobrovoljne oblike mobilnosti. Kada govorimo migracijama, bilo onim povijesnim ili modernim, promatramo ih kao odgovor na razlike između dvaju prostora. Iako postoje mnoge razlike između migracija u povijesti i današnjih migracija, potisni faktori i dalje su isti, a oni uključuju ekološke, ekonomske i društveno-političke čimbenike. Današnje migracije karakterizira uporaba suvremenih komunikacijskih tehnologija, opće usloznjavanje razloga za migraciju te različiti oblici ograničenja (prije svega zakonskih) kojih u povijesnim migracijama nije bilo.

Prvi ljudi u pokretu bili su lovci koji su pratili lovinu te neolitički nomadski stočari. Nakon njih uslijedili su trgovci koji su ucrtali putove za brojne istraživače, putopisce, znatiželjнике, hodočasnike svih religija, pustolove, lualice i one željne znanja o svijetu, koji su krenuli njihovim stopama, svatko iz svojih razloga (vjerskih, znanstvenih, poslovnih, i sl.). Ubrzo se otkrilo da putovanja čovjeka čine otvorenijim i tolerantnijim, pridonose njegovom osobnom razvoju i interkulturalnom razumijevanju. Što više toga čovjek vidi, iskusi i nauči na putovanjima, to više je sklon cijeniti i zamjećivati baštinu, prirodne i druge znamenitosti na koje prije možda nije obraćao pažnju. Nakon industrijalizacije, nastaje turizam kao organizirana aktivnost i zasebna grana gospodarstva, a 50-ih godina dolazi do pojave masovnog turizma.

Iako turizam može nepovoljno utjecati na način života lokalne populacije i narušiti njezine autohtone vrijednosti i identitet, a ponekad i uzrokovati fizička oštećenja materijalne baštine te ekološko onečišćenje, on isto tako može pozitivno djelovati na razvoj i očuvanje kulturne baštine nekog mjesta ukoliko se prilikom razvoja turizma uzmu u sva tri aspekta njegove održivosti – ekološki, ekonomski i društveni.

6. Popis priloga

Slika 1. Širenje ljudskog roda prije i poslije erupcije vulkana Toba na Sumatri, preuzeto s poveznice: <https://ktwop.com/2012/11/09/out-of-africarabia/>

Slika 2. Mogući putovi naseljavanja Sjeverne Amerike, preuzeto s poveznice: https://www.washingtonpost.com/national/health-science/who-were-the-first-americans/2012/02/29/gIQA3OgLjR_graphic.html?noredirect=on&utm_term=.b01b9ab85437

Slika 3. Udio europskog DNK u Sjevernoj i Južnoj Americi, preuzeto s poveznice: <https://www.theapricity.com/forum/showthread.php?197744-Map-of-European-Admixture-in-the-Americas>

Slika 4. Mreža glavnih rimskih cesta u doba Hadrijana (između 117. i 138. godine), preuzeto s poveznice:

[https://en.wikipedia.org/wiki/File:Roman_Empire_125_general_map_\(Red_roads\).svg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Roman_Empire_125_general_map_(Red_roads).svg)

Slika 5. Geografska otkrića u 15. i 16. st., preuzeto s poveznice:

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21691>

Slika 6. Prikaz putnika u španjolskom gradu Oviedu, skulptura naziva *El regreso de Williams B. Arrensberg* (Povratak Williamsa B. Arrensberga), autor: Eduardo Úrculo, izvor: Pinterest

Slika 7. Rast broja turista po regijama od 1950-ih do danas, preuzeto s poveznice:

<https://ourworldindata.org/tourism>

Slika 8. Gužva pri ulazu u crkvu, Mont Saint-Michel, Francuska. Privatna fotografija.

Slika 9. Negdje u Alpama; putovanje starodobnim vozilom koje autorica prakticira. Privatna fotografija.

Slika 10. Prognozirani rast broja turista do 2030. godine, preuzeto s poveznice:

http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/item_4_c_tourism_towards_2030_e.pdf

Slika 11. Homo turisticus, preuzeto s poveznice:

https://elpais.com/economia/2017/11/24/actualidad/1511540213_212188.html

7. Literatura

1. АЛЕКСЕЕВ, Валерий Павлович. 1988. Демографическая и этническая ситуация, и: *История первобытного общества – эпоха классообразования*. Ю. В. Бромлей (ur.) Москва: Наука, 295–344.
2. BANOVAČ, Boris. 1995. Sociokulturni profili turista '94. *Tourism and hospitality management*, 1 (1), 33-48.
3. BELAJ, Marijana. 2012. *Milijuni na putu: antropologija hodočašća i sveto tlo Međugorja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
4. BERNARDI, Ulderico. 1996. Eko-turizam u funkciji prihvatljivog razvitka. *Informatica museologica*, 27 (3-4), 62-64.
5. BLUMELL, Lincoln H. 2007. Beware of Bandits! Banditry and Land Travel in the Roman Empire. *Journeys* 8(1), 1-20.
6. BUJDOSÓ, Zoltán, SZŰCS, Csaba. 2012. Nova vrsta gastronomskog turizma: pivski turizam. *Acta turistica nova*, 6 (1), 5-20.
7. BUTLER, James Davie. 1896. British Convicts Shipped to American Colonies. *The American Historical Review* Vol. 2, No. 1, 12-33.
8. COHEN, Erik. 1986. Tko je turist? Pojmovno razjašnjenje, *Turizam* 34 (7-8), 181-190.
9. COHEN, Erik. 1988. Authenticity and Commoditization in Tourism. *Annals of Tourism Research*, vol. 15, no. 3. Pergamon Press, Inc., Fairview Park, Elmsford, New York, 371-386.
10. COHEN, Erik. 2013. Mitovi u turizmu – komparativno istraživanje. *Acta turistica*, 25 (1), 7-20.
11. ČORALIĆ, Lovorka. 1997. *Put, putnici, putovanja. Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*. AGM Zagreb.
12. COTTERELL, Arthur, STORM, Rachel. 1999. *The Ultimate Encyclopedia of Mythology*. Hermes House/Anness Publishing Ltd, London.
13. DANN, Graham M.S. 2013. Mit u turizmu: od religije, fantazije i neistine do semiotike u vremenu znakova. *Acta turistica*, 25 (1), 21-57.
14. DAVIES, Arthur. 1952. The "First" Voyage of Amerigo Vespucci in 1497-8. *The Geographical Journal* Vol. 118, No. 3, 331-337.
15. DEBENHAM, Frank. 2005. *Otkrića i istraživanja: povijest čovjekovih putovanja u nepoznato*. Split: Marjan tisak.

16. DEEVEY, Edward. S. 1960. The Human Population. *Scientific American* 203 (3), 194-205.
17. DUCA, Domenico. 2012. Novac i školjka. *Numizmatičke vijesti*, Vol. 54, No, 65, 15-20.
18. DUDA, Igor. 2003. Dokono mnoštvo otkriva Hrvatsku. Engleski turistički vodiči kao izvor za povijest putovanja na istočnu jadransku obalu od 1958. do 1969. *Časopis za suvremenu povijest*, 35 (3), 803-822.
19. DWYER, Larry. 2016. Tko je idealan turist?. *Acta turistica*, 28 (2), 151-182.
20. Easterbrook, Don J. 2016. Temperature Fluctuations in Greenland and the Arctic, u: *Evidence-Based Climate Science*, 2nd Edition, Elsevier, Amsterdam, 137-160.
21. FERNANDEZ-ARMESTO, Felipe. 2010. *Tragači: Globalna povijest istraživanja*. Zprešić: Fraktura.
22. FRANKOPAN, Peter. 2019. *Put svile. Nova povijest svijeta*. Zagreb: MATE.
23. FREUND, Gisèle. 1981. *Fotografija i društvo*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
24. FRIGANOVIĆ, Mladen. 1989. Migracije kao konstanta geoprostora. *Acta Geographica Croatica*, 24. (1), 19-29.
25. FU, Qiaomei, i sur. 2014. Genome sequence of a 45,000-year-old modern human from western Siberia. *Nature* 514, 445-449.
26. GRABURN, Nelson. 1977. Tourism: The Sacred Journey, u: *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia. 17-31.
27. GRGURINOVIĆ, Ivona. 2012. Antropologija i putovanje: praksa i tekst. *Studia ethnologica Croatica*, 24 (1), 31-44.
28. HAVILAND, William A. 2002. *Kulturna antropologija*. Naklada Slap, Jastrebarsko.
29. HERŠAK, Emil. 2005. *Drevne seobe: Prapovijest i stari vijek*. Školska knjiga, Zagreb.
30. HERŠAK, Emil, NIKŠIĆ, Boris. 2007. Hrvatska etnogeneza: pregled komponentnih etapa i interpretacija (s naglaskom na euroazijske/nomadske sadržaje). *Migracijske i etničke teme*, 23 (3), 251-268.
31. HORVAT, Božena. 2000. Profil suvremenog turista i hrvatski turistički proizvod. *Tourism and hospitality management*, 6 (1-2), 159-168.
32. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb. Poveznica: <http://www.enciklopedija.hr/>
33. JADREŠIĆ, Vlatko. 1998. Turizam kao čimbenik novih oblika alijenacije. *Društvena istraživanja*, 7 (3 (35)), 447-459.

34. JADREŠIĆ, Vlatko. 1999. Proturječja i negativne pojavnosti u turizmu. *Tourism and hospitality management*, 5 (1-2), 55-67.
35. JADREŠIĆ, Vlatko. 2001. Ekološki konflikti i posljedice u turizmu. *Socijalna ekologija*, 10 (1-2), 77-89.
36. JAGIĆ, Stjepan. 2005. Turizam i slobodno vrijeme: mogućnosti i načini provođenja. *Pedagogijska istraživanja*, 2 (1), 101-110.
37. JANKOVIĆ, Ivor, KARAVANIĆ, Ivor, BALEN, Jacqueline. 2005. *Odiseja čovječanstva: razvoj čovjeka i materijalnih kultura starijeg kamenog doba*. Zagreb: Arheološki muzej.
38. JELINČIĆ, Daniela Angelina. 2006. Turizam vs. Identitet: Globalizacija i tradicija. *Etnološka istraživanja*, (11), 161-183.
39. KARAVANIĆ, Ivor, BALEN, Jacqueline. 2003. *Osvit tehnologije*. Arheološki muzej, Zagreb
40. KLAJIĆ, Bratoljub. 1987. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
41. KLARIĆ, Vlasta. 2005. Put prema održivome kulturnom turizmu Hrvatske. *Informatica museologica*, 36 (3-4), 35-38.
42. КОЗЛОВ, Виктор Иванович. 1982. Особенности воспроизводства населения в до-классовом и раннеклассовом обществе, и: *Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе*. Москва: Наука, 9–32.
43. KOZOROG, Miha. 2012. Primjer slučajnog turizma: društveni i prostorni čimbenici festivalskog turizma u Tolminu u Sloveniji. *Studia ethnologica Croatica*, 24 (1), 87-106.
44. KRIPPENDORF, Jost. 1986. *Putujuće čovječanstvo: Za novo poimanje slobodnog vremena i putovanja*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
45. LAJIĆ, Ivan. 2002. Hrvatske migracije početkom 21. stoljeća. *Migracijske i etničke teme*, 18 (2-3), 135-149.
46. LAZAREVIĆ, Aleksandra Sanja. 1991. *Braća Seljan na crnom i zelenom kontinentu*. Drugo dopunjeno izdanje, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
47. LEE, Everett S. 1966. A Theory of Migration. *Demography*, Vol. 3, No. 1, str. 47-57.
48. LEED, Eric J. 1991. *The Mind of the Traveler: From Gilgamesh to Global Tourism*, Basic Books, New York.
49. LI, Manyu, HANSON FRIEZE, Irene, HORVAT, Jasna, MIJOČ, Josipa, OLSON, Josephine E. 2012. Reasons for Leaving Home: Comparing Predictors of Wanting to

- Migrate and Travel in Croatian Undergraduates. *Migracijske i etničke teme*, 28 (1), 7-27.
50. MERUNKA, Vojtěch. 2014. *Novoslavenski umjetni zonski jezik*. Nova Formá, České Budějovice.
51. MESIĆ, Milan. 1992. Ekološke migracije. *Socijalna ekologija*, 1 (2), 167-177.
52. MESIĆ, Milan. 2002. Globalizacija migracija. *Migracijske i etničke teme*, 18 (1), 7-22.
53. MEŽNARIĆ, Silva. 1995. Migracije, prinudne migracije, izbjeglištvo: građa za konceptualizaciju. *Revija za sociologiju*, 26 (1-2), 35-42.
54. MIKULIĆ, Josip, VLAJIĆ, Vedran. 2013. Analiza navika mladih Hrvata u međunarodnim turističkim putovanjima. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 11 (2), 55-74.
55. MOLVAREC, Lana. 2017. *Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas*. Meandarmedia, Zagreb.
56. MOROKVAŠIĆ, Mirjana. 2014. Gendering Migration. *Migracijske i etničke teme*, 30 (3), 355-378.
57. MOROKVAŠIĆ-MÜLLER, Mirjana. 2002. Migrations in Europe in the Nineties. *Revija za sociologiju*, 33 (1-2), 87-101.
58. OPITZ, Peter J. 1999. Velika seoba: Bježanje i migracija u 20. stoljeću. *Politička misao*, 36 (1), 42-59.
59. PASSING, Kathrin, SCHOLZ, Aleks. 2012. *Izgubiti se*. Naklada OceanMore, Zagreb.
60. PAVIĆ, Milorad. 2007. Prilog poznavanju hodočasničkih putovanja od Venecije do Svete Zemlje u XVI. stoljeću. *Croatica Christiana periodica*, 31 (59), 33-47.
61. PEKLIĆ, Ivan. 2010. Marko Polo – svjetski putnik. *Metodički ogledi*, 17 (1-2), 49-60.
62. PERIĆ, Marina. 2006. Hrvati u Čileu – neka obilježja suvremenoga etničkog/nacionalnog identiteta. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 15, No. 6 (86), 1195 – 1220.
63. PETRIĆ, Lidija. 2007. *Osnove turizma*. Ekonomski fakultet, Split.
64. PETERS, Francis Edward. 1994. *The Hajj: The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places*. Princeton University Press.
65. PHILLIPS, Charles. 2007. *The Complete Illustrated History of the Aztec and Maya. The Definitive Chronicle Of The Ancient Peoples Of Central America & Mexico - Including The Aztec, Maya, Olmec, Mixtec, Toltec & Zapotec*. Hermes House, London.

66. POPOVIĆ, Nella. 2015. Imigracijska politika Europske unije na testu izbjegličke krize. *Političke analize*, 6 (23), 30-35.
67. POZNIAK, Romana, PETROVIĆ, Duško. 2014. Tražitelji azila kao prijetnja. *Studia ethnologica Croatica*, 26 (1), 47-72.
68. RABOTIĆ, Branislav. 2014. Special-purpose travel in ancient times: 'Tourism' before tourism? *Turističko poslovanje*, Vol. 2014, No. 14, 5-17.
69. RAJKOVIĆ IVETA, Marijeta, HORVATIN, Tea. 2017. Suvremeno iseljavanje iz Hrvatske u Irsku s posebnim osvrtom na mlade iz Slavonije. *Migracijske i etničke teme*, 33 (3), 247-274.
70. RODGERS, Nigel. 2006. *Roman Empire*. Hermes House/Anness Publishing Ltd, London.
71. SANTAYANA, George. 1968. The Philosophy of Travel. *The Birth of Reason and Other Essays*. New York: Columbia University Press. 5-15.
72. SHARPLEY, Richard, STONE, Philip R. 2009. *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Channel View Publications, Bristol.
73. STANFORD, Dennis J., BRADLEY, Bruce A. 2013. *Across Atlantic Ice: The Origin of America's Clovis Culture*. University of California Press, SAD.
74. STANKOVIĆ, Mladen. 1985. Sociološko istraživanje turizma. *Revija za sociologiju*, 15 (1-2), 75-82.
75. STEENBERGEN, Jan, MERUNKA, Vojtěch. 2018. The Interslavic language: an opportunity for the tourist branch. *Proceedings of the International Symposium on Advancements in Tourism, Recreation and Sports Sciences*, Montenegro, 5th-8th September 2018. GSI Publications, Podgorica, 164-175.
76. STRINGER, Chris, MCKIE, Robin. 1997. *African Exodus. The Origins of Modern Humanity*. Henry Holt, New York.
77. ŠAKAJA, Laura. 2015. *Uvod u kulturnu geografiju*. Zagreb: Leykam international.
78. ШНИРЕЛЬМАН, Виктор Александрович. 1988. Производственные предпосылки разложения первобытного общества, и: *История первобытного общества – эпоха классового образования*. ит. Ю. В. Бромлей. Москва: Наука, 5–139.
79. ŠTIFANIĆ, Mirko. 2005. Sociološki aspekti turizma. *Društvena istraživanja*, 14 (4-5 (78-79)), 807-825.
80. STONE, Philip R. 2010. *Death, Dying and Dark Tourism in Contemporary Society: A Theoretical and Empirical Analysis*. Doktorska disertacija. University of Central Lancashire.

81. STRONZA, Amanda. 2001. Anthropology of Tourism: Forging New Ground for Ecotourism and Other Alternatives. *Annual Review of Anthropology* 30. 261-283.
82. TANDARIĆ, Neven. 2014. Prisilne migracije uslijed klimatskih promjena. *Holon*, 4 (1), 89-96.
83. TOMKA, Dragica, HOLODKOV, Vladimir, ANDJELKOVIC, Ivana. 2015. Quality of Life as a Travel Motivational Factors of Senior Tourists – Results of Research in Novi Sad. *Informatologia*, 48 (1-2), 62-70.
84. TRINKAUS, Erik. 1981. Neanderthal limb proportions and cold adaptation. *Aspects of Human Evolution*, ur. Stringer, C.B., Taylor & Francis, London, 187–224.
85. VIDAČ, Nives, SINDIK, Joško. 2015. Pravci razvoja suvremenog turizma – pretpostavke za održivi turizam u Hrvatskoj. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, (9), 295-302.
86. ZLATKOVIĆ WINTER, Jelena. 2004. Suvremena migracijska kretanja u Europi. *Migracijske i etničke teme*, 20 (2-3), 161-170.